

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра теоретичної і практичної філософії

РЕСЕНТИМЕНТ У ЛЮДСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

RESSENTIMENT IN HUMAN CULTURE

Кваліфікаційна робота за освітньо-науковою програмою «Філософія»
за спеціальністю 033 «Філософія»
на здобуття освітнього ступеня магістра філософії

Студент-виконавець:
Монятовська
Олександра Олександрівна

II курс, ОС - Магістр

Науковий керівник:
професор кафедри теоретичної і
практичної філософії
Кебуладзе Вахтанг Іванович

Допущено до захисту: на засіданні
кафедри теоретичної і практичної
філософії протокол № _____ від
_____ 2023 р.

Зав. кафедри теоретичної і практичної філософії, доктор
філософських наук, професор
Шашкова Людмила Олексіївна_

Київ-2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ І. Теоретичні засади дослідження ресентименту.....	7
1.2. Прагматичні аспекти ресентименту: мислення «порожньої людини».....	14
1.3. Ресентимент як нездатність позбутися ненависті.....	22
1.4. Характеристика людини ресентиментного мислення.....	29
Висновки до І розділу.....	32
Розділ ІІ. Роль добра і зла в моральному виборі: історична ретроспектива.....	34
Розділ 2.1. Безумовність законотворчих актів у сфері морального вибору.....	45
Розділ 2.2. Тріумф банальності зла.....	50
Висновки до ІІ розділу.....	57
Висновки.....	60
Список використаних джерел і літератури.....	63

ВСТУП

Актуальність дослідження: Протягом усієї історії людства для суспільства будь-які потрясіння знаменували трансформацію суспільного ладу з урахуванням філософських аспектів буття в соціумі. Внутрішні переживання одного перекидувалися на інших, таким чином заражаючи людей глибокими переживаннями на глобальному рівні. Це зумовило безперервне переконструювання суспільства на диференційовані людські утворення, більшість з яких існувала для того, щоб врешті-решт всім зацікавленим в ньому учасникам покращити життя.

Але не завжди покращення життя, яке починалося з побуту, закінчувалося на певних індивідуальних угрупованнях. Іноді знаходилися і продовжують знаходитися ті, в кого на меті стоїть зробити весь світ кращим, для чого потрібна сила не тільки зброї, а й сила слова. Переживання настільки вирують в людській душі, що мають знаходити собі вихід шляхом революції політичної або духовної. Жага до свободи, справедливості, чесного устрою, як виявляється, стають не тільки благородними мотивами, але ризикують обернутися іншою стороною – стороною ресентименту для свого носія.

Оскільки людина завжди буде прагнути до цих речей, актуальність дослідження ґрунтується на тому, як подібні бажання можуть і обертаються проти тих, хто або виявився заручником ситуації, або через власні моральні переживання виявився втягнутим у ресентимент через плекання благородних почуттів хибного характеру. Тому це дослідження має на меті привернення уваги до різного роду ситуацій або вчинків, які зумовлюють появу ресентименту, а також виявити шляхи зародження цього стану: акти його прояву через певні травмуючі події, які під силою їхнього тяжіння не можна вирішити та впоратися з ними, що створює позитивну середу для ресентименту.

Актуальний стан політичного сьогодення зумовлює до дослідження, метою якого є розкриття тих моральних продуктів свідомості, котрі вливають не тільки на індивіда, але й на цілі людські утворення, що тягне за собою певні моральні колізії. Тому дане дослідження є важливим для того, щоб сучасна людина могла віднайти для себе відповіді на певні питання, які постають перед нею, коли вона бачить перед собою жорстокість, несправедливість, стикається з відсутністю емпатії та розуміння. В умовах катастроф, які переживає людство, важливим буде не тільки закінчення цих катастроф, але й відповідна до них рефлексія, яка має статися для того, щоб в майбутньому цих катастроф уникнути.

Об'єктом наукового дослідження є моральні колізії, які спричиняють занурення людини в ресентимент та долучення до соціальних груп, які поширюють ресентимент.

Предмет дослідження – людина як соціальна істота, від якої залежить прояв або не прояв ресентименту та можливі її стани опору ресентименту або ж навпаки стани ресентименту.

Метою дипломної роботи є деконструкція явища ресентименту та виявлення основних умов його утворення в сторії та сучасності. Саме тому метою дослідження ресентименту в людській культурі є демонстрація того, що може відбуватися з людьми, які втягуються в катастрофу і замість відповідної рефлексії починають взаємодіяти з викривленою дзеркальною стороною речей, що їх оточують.

У відповідності до поставленої мети, дипломна робота передбачає виконання таких **завдань**:

- Проаналізувати теоретичні засади створення ресентименту;
- Виявити, чому мораль у своєму історичному становленні невід'ємно пов'язана з ресентиментом;
- Відслідкувати, які побічні реакції у вигляді викривлення моралі надає ресентиментарне мислення;

- Окреслити межі ресентименту, піддаючи аналізу його підґрунтя у вигляді ненависті: що вона собою являє та звідки береться;
- З'ясувати роль добра і зла у моральних механізмах людин: як чому чесність, порядність, благородство, загальний гуманізм можуть дуже перетворюватися на підлість і нищість.

Теоретико-методологічна основа: в роботі був використаний компаративістський метод, що дав змогу порівнювати ідеї, тлумачення, концепції, які мають стосунок до проблематики даної роботи. Також був задіяний герменевтичний метод дослідження, який створив можливості для розуміння та інтерпретації літератури, що стосується даного дослідження, а також в роботі був використаний історико-генетичний метод, завдяки якому можливий розгляд становлення ресентименту в історії, генез і пов'язанії із ним явищ.

Положення наукової новизни, які виносяться на захист:

Виявлено причини зародження та сталий розвитку ресентименту, які розлогіше досліджуються на тлі історичного судового процесу над Адольфом Айхманом як прикладом об'єкта ресентиментного мислення.

Охарактеризовано фактори, зумовлюючі до ресентиментного мислення та моральні колізії, які спіткали людину через справу Адольфа Айхмана.

Проаналізовано засади прояву ресентименту, їхні характеристики та збуджуючі фактори у парадигмі історичної ретроспективи та рефлексії, яка розкривається на основі роботи Ханни Арендт – «Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла».

Осмилено причини, що призводять до моральних переживань, які унаслідок неможливості вирішення можуть розхитувати та політичні процеси до апогею людиноненавистницьких ідеологій.

Визначено, що ресентимент – це мстивість, яка оперує благом, щоб прикривати свою мізантропічну суть, подолання якої є неможливим і

призводить до зміщення розуміння моральної перспективи добра і зла в людському сприйнятті.

Структура роботи: Робота складається зі змісту, вступу, двох розділів (які містять по два підрозділи), висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаною літератури.

РОЗДІЛ I. Теоретичні засади дослідження ресентименту

Новоутворення елементів суспільства кожного разу виникали через певні еволюційні кроки, що мають наблизити його до кращого життя. Загалом вся історія людства ґрунтується на тому, що кожний наступний день людина хоче прожити краще, ніж попередній. Для цього вона вправляється в фізичній культурі, розвиває науку, бере участь у зібраннях або сама їх збирає. Кінцева мета полягає в тому, щоб забезпечити своє життя комфортом, уникаючи будь-яких подразників зовнішнього і внутрішнього характеру. Оскільки бажання уникати подразників дійшло до певного піку, в кінцевому рахунку люди отримали такі інституції як комісії з етики, народні віче, суд присяжних, різні комісії тощо, завданням яких є спостереження та оцінювання будь-яких сфер нашого життя. Всі вони уособлюють собою наглядча, який ідентифікує слова, справи або жести як прийнятні або ні задля загального комфортного побуту. Під прийнятними завше маються на увазі ті, які корисні для суспільства, тобто визнаються загально добрими. Герберт Спенсер ототожнював «добре» з «корисним» [47]

Для того, щоб суспільство ідентифікувало елементи моральної поведінки як добрі, вони обов'язково повинні мати відповідність до самого суспільства та його цінностей: повинні приносити суспільству користь. Тоді це буде морально, добре - те, що суспільний наглядч оцінює як корисне на підставі своєї законотворчої влади. Він містить багато організацій або зібрань, задача яких вирізняти погані і добрі вчинки на основі соціального запиту. Так створюються моральні цінності, які нам пропонує сучасний світ як уже заздалегідь готовий продукт. Вчиняй так і так, і тоді ти отримаєш гарантію власної недоторканності зі сторони держави, закону тощо. Будь-які вчинки, що випадають із зони впливу суспільного наглядча незалежно від їхньої природи, будуть розцінюватися як антиморальна подія, зазіхання на

права та свободи громадян. Дуже часто вони прирівнюються до вчинків первісного ладу, щоб акцентувати увагу на відсталості таких подій, які через «відсталість» не можуть мати місце в актуальному світі.

Задачею наглядача, під яким розуміється сукупність всіх законотворчих інституцій: комісій та зібрань, є створення правил, встановлення критеріїв, за якими визначається корисність, отже угодність кожного члена суспільства. Для того, щоб такі правила зібрати і слідувати ним, для початку треба знищити, підмінити феномен моралі. Феномен моралі починає нівелюватися тим, що саме суспільство узгоджує добрі або злі вчинки, при цьому по своїй суті суспільство не здатне підватися добру або злу (виключно його масовим віянням) воно не може долучитися до самої суті сфери моралі через те, що має природу предмета: суспільство не має серця і мізків, суспільство не може на собі відчувати особливі стани – те, що може створити і відчутти будь-яка людина. Наприклад, суспільство не здатне мислити: не здатне перебувати в акті мислення, тому стані, який робить нас розумними. Суспільство не здатне знаходитися в стані радості, яке викликає акт споглядання мистецтва або заняття ним [43], оскільки не має можливості ідентифікації таланту, особистісного сприйняття прекрасного. Суспільство не може знаходитися у стані внутрішньої тиші, не може зупинитися: йому завжди потрібен хтось, хто б забезпечував його існування, продовжував його абсолютно штучним чином за допомогою своїх внутрішніх ресурсів. Це машина, яка має керуватися людьми, хоча й бозна в яку сторону.

Добро і зло як такі стосуються людини, особистості, а не до суспільства. Змусити думати суспільство, щоб воно мало спроможність на моральне підґрунтя задля створення вчинків є тим самим, якщо б змушувати думати стіл, дім, дах. Воно здатне лише колихатися від тих чи інших світових подій, які створюють люди на основі своєї особистості, а не на основі готових угруповань. Всі угруповання, як і суспільство, є предметними: їхня кінцева мета полягає в забезпеченні і втіленні певних вже готових

призначень, тому воно лише залучається в наслідки добрих або злих дій, легітимізує їхню реалізацію.

Суспільство завжди буде викривляти будь-що, що стосується сторони моралі, перетравлюючи це й отримуючи в кінцевому результаті моралізаторство. Його ціль – слідкувати за тим, щоб будь-хто дотримувався встановлених ним норм та порядків, створених моральних цінностей. Того, хто цього не робить, суспільство позначає як небажаного, виштовхуючи його за свою сферу впливу на інших, роблячи з нього ідіота, які в Греції не приймали участі у встановленні суспільного ладу. Так починає формуватися ресентимент: коли ті, хто не може визнати себе негідником, збираються в групи собі подібних і визначають моральні цінності для інших. Вони збираються в групи для того, щоб легше було відрізнити тих, хто або негідником не є, або вже це визнав, самостійно відринувши від себе суспільний лад. Моралізаторство є певним хворобливим аспектом, оскільки воно є невичерпним: погоня за інакомислячими возвеличує, надає та посилює відчуття власної значимості, створює ілюзію благородної справи.

У «Нездатності Забувати» Сібе Шаап про моралізаторів пише так: «...моралізм намагається приховати, що учинене самою слабкодухою людиною зло є злом «зловмисника», «іншого», запеклого «іншого»: і це власне зло треба поборювати. Не лише інший і все те, що характеризує його загрозливу позицію – афекти, інстинкти й цілі впадають у «зло»...Моралізм «з огляду на скрутні обставини» заплутується у брехні: дивним чином реакційний пафос слабкодухої людини пов'язує переживання і боротьбу зі злом з учиненням його ж. Це є сильним, а для мораліста ще й небезпечним парадоксом: з одного боку, людській природі протиставлено моралістичний ідеал, який називає увесь «егоїзм злим», і спонукає його «відчувати як зло», і накладає його на «будь-яку діяльність злої істоти», що, зрештою, веде до ворожнечі супроти афектів, щоб очистити від цих «афектів» злу людину. З іншого боку, стає очевидною і реакційне здійснення такого зла, зла, спричиненого з власної волі й свідомо...» [27, с.177]

Культивація спасіння відбувається у тих, хто відчуває дефіцит цього благородства, тому через бажання ствердитися, звернути увагу на свої «добрі вчинки», підгодувати своє его, люди починають винаходити ворогів, особливо ворогів собі по силі, щоб завжди було з ким боротися і вершити добрі справи. Гітлерівська Німеччина або сьогочасна Росія яскраво нам демонструють ці приклади.

Кожен моралізатор таким чином потрапляє у пастку, оскільки намагається дібратися до недоступного йому стану: благородство – креація (здатність створювати щось нове з хаосу, те, чого раніше не було і не могло існувати. За Блаженим Августином, що певною мірою наслідував неоплатоніків, креація є винятковою здатністю Бога. Він стверджував, що для людини креація не тільки неможлива, а й незбагненна, оскільки ми живемо у земному світі і не маємо уявлення про світ небесний), тобто те, що непідвладно людині, надлюдське. Такі елементи створюються людьми проти інших людей, оскільки першим просто пощастило заснуватися десь на приємному місці, отримати корисні знайомства або статус, який би надавав їм відчуття власної абсолютної законності власних дій, що ще й було би підкріплено соратниками по думці. Такі квазіутворення ніколи не будуть посправжньому оцінювати істинний порядок речей, тому що вони чомусь взяли на себе роль оцінювати інших, а також тому що вони підуть на що завгодно, аби придушити тих, в кому простежується точка нетотожності з будь-якими суспільними категоріями, тобто те, що буде вирізняти людину будь-яким чином з-поміж будь-якого суспільства. Моралізатори створюватимуть судилища, показові страти та покарання лише з однією метою – щоб дивилися не на правосуддя, а на них самих. Щоб, наступаючи на горлянку поганця, вони мали змогу звернути увагу на себе і обов'язково будуть це робити за умови наявності спостерігача. Без спостерігачів такі люди гублять засади власної діяльності, обеззброюються.

Тобто в створенні моралі беруть участь ті, хто хоче вдовольнити свою сутність шляхом вигадування міток та боротьби з ними, а з іншого боку,

пасивним механізмом виступатимуть ті, кому байдуже, що саме відбувається на їхніх очах. Вони примикатимуть до сильніших, робитимуть те, що їм скажуть, аби їх не чіпали. В них відсутній будь-який вольовий аспект. Агресивні і пасивні «драконоборці»: бездушні, які спроможні на граничні підлості, на граничні вчинки люті, щоб мати можливість десь закарбувати своє ім'я. Такі вигадують собі ідею і починають жити, підпорядковуючись власним примарам. Інші ж є байдужими істотами, за мовчазною згодою яких мають змогу діяти ті агресивні елементи драконоборців, що вигадують собі ворогів і створюють все, щоб боротися з ними, вигадують будь-які причини, щоб продовжувати з ними боротися, а за нестачею ворогів вигадують нових ворогів. Байдужий ніколи не буде нікого рятувати, навіть під натиском бездушних він не здатен робити якісь підлості або гидкі вчинки, оскільки зайнятий виключно собою. Він є симулянтом, обивателем, який живе взагалі без жодної ідеї в граничному ірраціоналізмі, коли воля пригнічує волю. Він керуватиметься тією мораллю, яку створюють саме для нього та для легітимізації торжества власної персони моралізатори, використовуючи для життя заздалегідь визначені патерни поведінки: любов, дружба, щастя, - це все, що він буде споживати в готовому вигляді, симулюючи їхнє сприйняття. Якщо такій істоті не щастить, вона підпадає під розправу моралізаторів, що постійно живуть в стані осудження інших. Вони не можуть його не створювати (не організовувати) так само, як не можуть його подолати, інакше вся ідея, на якій базується їхня історія, їхня інституція, їхнє життя, просто розсиплеться.

Моралізатор має завжди вдаватися до спотворення реальності, викривлення її на свій лад задля забезпечення життєвих механізмів віри у якесь світле майбутнє, ідеальне суспільство, що має бути кінцевим продуктом його вишукування ворогів. Проте навіть якщо подолати усіх ворогів, моралізатор не зможе зупинитися: тоді він почне вишукувати ворога в собі. Саме тому будь-які тоталітарні режими є нежиттєздатними. В їхньому ядрі завжди заздалегідь буде існувати компонент у вигляді ресентименту,

який до будь-якої дії виділяє отруту, яка врешті-решт роз'їсть цю структуру. Вони існуватимуть доти, доки всі задіяні угруповання бачитимуть лише одного спільного ворога. Але коли хтось із них починає розуміти, що ворог сидить перед ним, заражений ненавистю, він буде розносити її кожному, сіяти зерно сумління аж доти, доки таке суспільство не почне вишукувати ворогів у самому собі.

Іронія всіх таких суспільств полягає в тому, що вони об'єднуються заради одного – створення моралі, проте насправді в них немає жодної легітимності приводити до дії всю їхню феноменальну ілюзію: всі їхні вчинки робляться на рівні стереотипів, які зазвичай просто руйнуються. Це картковий будинок, якому просто дають час на розростання. Людина не моралізаторського устрою просто вичерпується, коли стикається із аспектом тотального наслідування мас. Людина, яка стоїть у витоків осуджень (а не суджень), починає мавпувати суддів і прокурорів, закохується у цей стан і повністю поринає в ресентимент. Їй байдуже, з ким і проти кого об'єднуватися. Незалежно від того, наскільки масштабними є такі угруповання, їх завжди буде ставити під сумнів лише один, хто вирішив, що він не підтримуватиме їхню єдність, не винаходитиме фантоми добрих справ і перестане жити як помірковане соціальне створіння. Створення моралі завжди приваблюватиме малодушних людей своєю благою справою, надаватиме можливість транслювати свої ідеї краси та етики і організуватиме хорів усіх пригнічених та ображених, які заайматимуться зачакловуванням своїх кривдників через відсутність внутрішньої сили позбутися своєї ситуації болю.

Створення моралі полягає у експропріації моральних норм на розвиток суспільства. Це являє собою механізм управління і контролю соціального життя, який допомагає впорядкувати поведінку людей і створити правила, які не є офіційними, але все ж таки діють і відіграють важливу роль у суспільстві. Наприклад, брехня не вважається етичною і не закріплюється в нормативних актах, але її використання вважається аморальним, тому люди

намагаються дотримуватись відповідних норм: або не брехати, або брехати так, щоб їх не зловили на брехні.

Мораль використовується як ефективний інструмент соціального контролю та працює за допомогою неформальних санкцій, таких як осуд, осміяння, плітки та інші. Ці «санкції» здатні надати значний духовний вплив на людей, іноді ефективніший, ніж формальні негативні санкції, такі як законні покарання. Створення моралі має відповідати потребам суспільства, що постійно розвиваються, і враховувати соціальні, правові, технічні та психологічні відносини та норми.

Сібе Шаап в своїй роботі «Мстива отрута» зазначає, що «Подібно до цього «піднесеного» характеру сприйняття добра та зла, ресентимент пропонує власне розуміння добрих та злих людей. Хороша людина є жертвою *par excellence*. Відчуття себе жертвою створює уявні картини, в які людина із щирістю вірить. Однак добра людина є не лише жертвою. Співчуття до добрих людей та ненависть до поганих тісно переплітаються між собою, поширюючись до інших. Ресентименту вдається поставити на шкалу цінностей не лише певного індивіда, а й групи, класи, ба навіть цілі народи, таким чином ділячи їх на поганих та добрих, і створюючи ворогів. Сприйняття добра та зла породжує великі ілюзії, які показують, як могло бути, якби виконавці певних вчинків не скоїли б їх. У цих ідеалістичних ілюзіях факти не відіграють жодної ролі. Хибні уявлення заповнюють собою все. Вони можуть поставати у вигляді утопічної перспективи зіпсованого минулого чи майбутнього, що невдовзі настане. Такі ілюзорні уявлення мають характер прозорості, сйва яке є подобою піднесеного зла. Судження про добро та зло можуть здаватися вагомішими від правди. У цьому поєднанні піднесеного зла та прозорості проявляється геніальна суть ресентименту...» [26, с. 31]

Тобто ресентимент мімікрує під уявлення про добро або зло, набуваючи соціально-адаптованої форми, щоб в своєму прояві викликати в носієві найсильніші переживання, які зумовлюють його до «мстивої

творчості», що найкраще проявляються під час критичних дій або ситуацій, коли уражена афективними емоціями, людина стає здатна на вчинки, що в майбутньому можуть мати для неї трагічний характер. Аби не пережити такий досвід і не зустріти невідоме, людина вдаватиметься до будь-яких запобіжних заходів панічного характеру. І вже в цьому проявлятиметься нігілізм, який змусить її замолювати, зачакловувати цей жах персоніфікованої пустоти.

Якщо розширити сферу філософських роздумів про сучасну культуру, то можна помітити, як вона пов'язана з усвідомленням кризи гуманістичних ідеалів, яка проявляється у перегляді життєвих цінностей та певному нігілізмі щодо традиційної моралі, що призводить до різних соціальних проблем. У нестійкому суспільстві дедалі важливішу роль відіграє нормативне регулювання, спрямоване на впорядкування та контроль інтересів індивідів та різних соціальних груп, зіткнення яких викликає кризу.

Однією з форм нормативного регулювання, чинником визначення людської діяльності і є мораль. Вона контролює соціальну поведінку членів суспільства та не допускає його дезорганізацію. Мораль визначає межі прийнятних і неприйнятних дій суб'єктів, будучи водночас засобом гармонізації особистих та суспільних потреб. Змістовна сторона моралі - це соціальні відносини, що усвідомлюються в суспільній свідомості та набувають форми моральних норм і принципів.

1.2. Прагматичні аспекти ресентименту: мислення «порожньої людини»

Кожного голема правосуддя збирають люди, які його і запускають. Вони організують можливості осуджень або помилувань власними структурами деперсоналізації. Вона спрацьовує з ними через те, що людина, втягнута в ресентимент, втрачає будь-які особистісні параметри, скасовує можливість унікальної думки, через що людина стає нездатною мислити

самостійно. Така людина втрачає можливість дивуватися: більше нічого, що вона зустрічає в світі, не здатне її захопити. Ресентиментарне мислення чітко структурує всі її споглядальні навички, змушуючи її до сталого розчленування всього суцього. Людина розчленовує предмет, але не проникає в його суть, вона більше не здатна на це. Вона постійно потребує перевірки всього, з чим стикається, і завжди буде мислити предметними категоріями. З такою людиною не може відбутися дива: коли вона рухається до щастя, ключової точки її спрямування, їй здається, що вона вже знає, чого хоче досягти. Тому вона і бере орієнтир на світ примар, збирає навколо себе однодумців, вершить дії на засадах кліше. Благо, до якого вона рухається, вже є заздалегідь визначеним нею, тобто тим, що можна відтворити або потворити – порожнім ідолом в кінці шляху. Таким чином людина ресентиментного мислення оголошує смерть щастя, смерть блага. Передчасно заточує його в часі, причому в минулому часі: створює певний образ в своїй голові, який, на її думку, і є справжнім, попросту вигадує його і таким чином видає як те, що було вчора, було колись. Тобто вона не може його прожити за рахунок встановлення цього щастя начебто на кінці її шляху, яке завжди лишається в минулому часі, оскільки вона буде орієнтуватися або на вигадку, або на те, що колись проживала, намагаючись штучно відтворити цей стан. Це нелюдський стан, тому що вона живе в світі, де цього блага немає, немає щастя. Не може зрозуміти, що те, що вона вже переживає і є тим, що вона встановила собі за кінцеву ціль маршруту, оскільки це перманентний процес. Вона виходить за межі щастя, оскільки вже витрачає час на те, щоб заключати його в мислеобраз. Людина ресентиментного мислення завжди знаходиться поза світом, в якому щастя присутнє, випадає до світу зворотної перспективи, де хрест несуть не на плечах, а перед собою. Так відубається інверсія долі – кої замість того, щоб щось пізнавати у собі і таким чином відкривати долю, вона витягує її із зовнішнього світу і починає жити за розкладом цієї привласненої долі. У Бодрійяра є гарна алюзія на такий «потойбічний світ» в його роботі

«Симулякри і симуляції»: «Що ж відбувається по інший бік істини, не в тому, що хибне, а в тому, що істинніше за істинне, реальніше за реальне? Звісно ж, речі незвичайні, і блюзнірські, набагато більш руйнівні для порядку істини, ніж її чисте заперечення. Особлива і вбивча сила, що криється в потенціалізації істинного, в потенціалізації реального. Можливо, саме тому близнюки обожнювалися — і приносилися в жертву — в багатьох дикунських культурах: гіперподібність дорівнювала вбивству оригіналу, а відтак чистому нонсенсу. Будь-яку класифікацію чи будь-яке значення, будь-яку особливість смислу можна, таким чином, зруйнувати простим логічним піднесенням до ступеня X — довести до краю, так, як це має місце з будь-якою істиною, котра ніби проковтує свій власний критерій істини, як ми, помираючи, «проковтуємо своє свідоцтво про народження», і втрачає весь свій сенс: так, за певних умов, можна точно вирахувати вагу землі чи всесвіту, але ця цифра відразу ж видається абсурдною, тому що вона більше не матиме точки відліку, дзеркала, в якому вона відбивалася б, — це підсумовування, що досить-таки точно відповідає підсумовуванню всіх вимірів реального в його гіперреальній копії чи підсумовуванню всієї інформації про індивіда в його генетичній копії (клоні), відразу надає йому характеру чогось «патафізичного», аж надто розумного. Сам всесвіт, якщо розглядати його глобально, є тим, що не може мати ані якоїсь репрезентації, ані якогось дзеркального доповнення, ані смислової еквівалентності (надавати йому якогось смислу, якоїсь ваги так само абсурдно, як визначати його звичайну вагу). Смисл, істина, реальне можуть виявлятися лише локально, в обмежених умовах, це часткові речі, часткові результати дзеркального відображення та еквівалентності. Будь-яке копіювання, будь-яке узагальнення, будь-яке доведення до краю, будь-яке голографічне поширення (несмілива спроба подати вичерпний звіт про всесвіт) виставляє їх у своїй сміховинності» [6, с. 158].

Це одна з причин його нерозуміння інших і пошуків ворогів в інших, оскільки у щасливої людини немає можливості виходу за межі щастя. Вони

не можуть зустрітися, а навіть якщо зустрічаються, людина ресентиментного мислення ніколи не зможе впізнати щасливу людину, це люди принципово різного характеру. Вона завжди пройде повз те, що їй потрібно зрозуміти, сенс чого їй потрібно виявити, вона не впізнає такі метафізичні істини, як краса, любов тощо. Тобто губить можливість впізнавати явленість істинного положення справ через відсутність особистої думки – не має враження, дивування, щоб ідентифікувати такі явища. За Платоном те, що не є абстракцією або поняттям, а те щось, яке потрібно задля наведення ладу в хаотичному русі нашої душі, щось поза нашими психологічними та естетичними категоріями. І навіть якщо так складуться варіативності життєвого простору, що людина ресентиментного мислення створить щось із цих істин, це одразу розсиплеться у неї в руках, оскільки вона позбавлена умови розуміння цих явищ. Вона не має особистого спрямування, яке було в викликане внутрішніми переживаннями моральних засад, її рух у просторі є механічним, а отже, позбавленим розуміння як такого. Тому така людина не здатна створювати щось, чим би користувалися інші і вона сама, адже вона позбавлена можливості відчувати це і проживати. Вона загнана в емпірію, яка закріпачує її в постійну повторюваність подій. Постійно все обдумує, не залишаючи людському шансу на імпульсний прояв, для неї нічого не постає як випадковість.

Для людини ресентиментного мислення обов'язковим є створення чогось, на її погляд, суспільно корисного. Їй здається, що вона здатна принести в цей світ щось нове, причому зазвичай це щось радикального характеру, оскільки вона прагне розхитувати суспільство. Вона закликатиме до будь-чого, аби цей заклик був почутий і отримав реакцію. Вона буде ходити з транспарантами і вимагати зупинити війну, закликати прийняти її погляди й ідеї. Будь-який заклик такого характеру це все одно, що заклик «дружи зі мною», або «люби мене», - імператив, який зумовлений бажанням щось отримати, але без роботи, в першу чергу, над собою. Такі імперативи завжди проявляються через ресентиментний стан. Саме тому це мислення

«порожньої людини», яка оперує певними рядами мисленневих актів, за якими немає відповідальності. Порожня людина позбавлена відповідальності. Замість мислити і переживати явища духовного або морального характеру, вона апелюватиме до вищих принципів, розмовлятиме цитатами, збуджуватиме переживання мас, заражатиме інших власними переживаннями, щоб отримувати від них відповідну реакцію. Людина ресентиментного мислення позбавлена простоти, наївності та вірності самій собі. Всі її сили витрачаються на те, щоб отруювати інших сумнівами, забирати у них стійкість власних поглядів. Вона шепотітиме на вухо, що це неправильно, що це не так, що не можна так вчиняти. Для неї не має значення, чи споглядає вони акт безчинства, а чи просто людину на роздоріжжі. Для неї привабливі вкрай уразливі стани, які лозволяють сіяти свої дурні ідеї. Вона обов'язково заручається підтримкою тих, хто слабше, фізично і морально, паразитує на людях, незміцнілих у мисленні, оскільки рівний за силою драгуватиме тим, що має рівні можливості. Ці можливості викликать задрість і бажання привласнити їх, щоби мати більше ресурсів для здійснення і розповсюдження власних ідей. З людиною свого рівня, навіть не сильнішою, людина ресентиментного мислення відчуватиме дискомфорт. Це превентивна реакція на те, що вона заздалегідь не здатна впоратися з кривдником, оскільки через ресентиментність мислення в кожному, хто сильніший за неї, така людина бачить кривдника: усюди підозрює небезпеку. Щоб якимось цьому протидіяти, вона ховатиметься за лозунгами і плакатами, випромінюватиме червоний колір, щоб її не чіпали, до неї не підходили. Вона збурюватиме революційні настрої, аби створити ними простір, який виставить між собою та кривдником або потенційним кривдником. Вона керується рабською філософією, рабськими настроями, ще сильніше нівелюючи свою людськість. Ніцше в своїй роботі «По той бік добра і зла» писав про це так: «Поставння рабів у моралі починається з того, що ресентимент сам стає творчим і породжує цінності: ресентимент істот, котрі не спроможні до справжньої реакції, реакції, котра виявилася би у

вчинках істот, котрі винагороджують себе уявною помстою. В той час як уся домінуюча мораль виростає із торжества самоствердження, мораль рабів від самого початку говорить Ні «зовнішньому», «іншому», «не своєму»: це Ні виявляється її творчою дією. Цей поворот оцінюючого погляду – необхідне повернення назовні замість звертання до самого себе – якраз і належить до ресентименту: мораль рабів завжди потребує для свого існування насамперед протилежного і зовнішнього світу, потребує, послуговуючись фізіологічними термінами, зовнішніх подразників, щоб взагалі діяти, її акція в корені своєму є реакцією» [16].

Також Ніцше, у своїй роботі «Генеалогія моралі» [16], розглядає два типи моралі, які присутні в житті та історії людства: «мораль панів» та «мораль рабів». Він зазначає, що цей поділ не є повністю історичним, хоча вказує на історичну зміну двох типів моралі внаслідок повстання рабів. Він також зазначає, що у вищих та змішаних культурах часто спостерігаються спроби узгодити обидві моралі, а також переплетення їх в одній людині чи душі. Тому поділ на два типи моралі має в основному типологічний сенс.

«Мораль панів», яка переважає, спирається на лицарсько-аристократичні цінності і є самодостатньою та природною. Вона відображає силу і міць, які проявляються в діяльності та життєвих обставинах, таких як війна, полювання, танцювальний акт. «Мораль рабів», навпаки, є вторинною і виникає у відповідь на «мораль панів» у слабких та безпорадних.

І саме для характеристики моралі рабів Ніцше впроваджує таке поняття «ressentiment» (що в перекладі з французької означає «мстивість»), яке виражає прагнення слабких, скривджених і принижених до сили і влади. Ресентимент виникає в результаті соціальної нерівності та прагнення відповідати успіхам інших, у суспільстві, заснованому на ідеях братерства, єдності та загальної справедливості, які не співвідносяться з реальною картиною світу. Це призводить до повороту оцінювального погляду на зовнішній світ та його оцінку через негативні емоції, внаслідок чого світ сприймається як ворожий. Людина ресентиментного мислення відчуває

зздрість, слабкість, неповноцінність і ревності до окремих елементів цього світу.

Зачіпаючи характеристику моралі рабів Ніцше в його роботі «Генеалогія моралі», для більш детального розкриття формування цієї сфери моралі варто звернутися до її витоків у вигляді дихотомії добра і зла. Ніцше вважає за добро ідеалізований образ цього дихотомічного поділу моралі. Він вважає, що раби в стародавньому світі, скоюючи вчинки зло, себто саме зло, відкривали нові категорії добра і переоцінювали мораль. Людина може наважитися на це лише через свою егоїстичну складову, яка повністю базується на психології бажань. Основна задумка людини полягає не в її поступовому прогресі та еволюції для усвідомлення себе людиною, а навпаки, вона прагне до декадентства, в результаті якого відбуваються трансформація волі людини. Але лише перебуваючи у сфері безпорадності, людина може переосмислити свій морально-етичний курс та почати виробляти добро як основну складову її антропологізму. Однак, все ж таки не можна сказати, що після такого зло стає добром.

Проте в Ніцше відгукується негативний зв'язок моралі і етики негативно, оскільки він пов'язує їх із зобов'язанням перед богом. Він вважає, що людина, яка є звіром, після приборкування державою, плочинає виходити на контакт із релігією та богом задля того, щоб проявити механізми своєї нечистої совісті та болісних епізодів шляхом гіпертрофованої форми релігійних постулатів як вона їх розуміє для себе. Але «тваринні інстинкти» такої людини неможливо усвідомити шляхом апелювання до трансцендентальні божественної думки, яка б викликала почуття провини. Так для себе знаходить вихід свого роду неадекватність волі, що проявляється в душевній жорстокості: воля такої людини починає розглядатися як воля абсолютної провини, отримуючи при цьому її бажання покарати себе, хоча покарання ніколи не може відповідати провині. Вона прагне заразити і отруїти проблемою покарання та провини найглибшу основу речей, щоб назавжди відрізати собі вихід із цього лабіринту

нав'язливих ідей. Найважчим для людини є подолання прірви між різними ідеалами, які породжують категорії совісті, включаючи так зване добро і зло відносно соціального розмежування. Однак зрештою має з'явитися той визволитель, герой, бунтівний дух, людина, точніше навіть певний людиносимвол, невгамовна сила якого постійно підбиватиме його від усього, на що буде сформований глобальний запит суспільства.

Людина вже себе не відчуває, але відчуває потребу в вічному активізмі, і їй зовсім неважливо, за які та чії права вона виступає: за свої, за людські, за права тварин. Не розуміючи при тому, що не існує жодної гарантії, і такою поведінкою вона не створить собі жодної гарантії щоб кривдник не прийшов і не зазіхнув на її «права людини». Фактично нівелює їх тим, що робить вигляд, буцімто правові інституції або організації з прав людини, особливо якщо вона сама там засідає, щось справді зроблять для того, щоб перманентно забезпечувати людині її права.

Оскільки людина взагалі не має і ніколи фактично не мала якихось «прав», права людини діють лише в абстрактному розумінні. Однак, коли намагаються застосовувати їх до реального життя, виникає невідповідність між конкретною людиною та ідеальною людиною взагалі, що призводить до ієрархії людей: «люди», «напівлюди» та «не-люди». Ідеологія прав людини, яка теоретично ґрунтується на принципі терпимості, насправді містить в собі нетерпимість крайнього характеру з потенціалом повного заперечення усіляких людських угруповань.

Ідеологія рівних прав, усвоєю чергою, є невід'ємною частиною «прав людини» і вимагає від інших, щоб вони стали такими ж, як вони, або щоб вони перетворилися на інших. Проблема виникає, коли відмінність починає насаджуватися усюди. Проте людські відмінності протистояють нашому безсмертному буттю, яке, як відомо, робить нас метафізичними істотами. Це можливо завдяки тому, що ми здатні вийти за межі наявного, суцього.

Своєю чергою, «права людини» торкаються питання про можливість та перспективи такого права, яке не спиралося б на силу тих чи інших норм

конкретного політичного простору (полісу у греків). Це пов'язано з традиційним уявленням про територію прав, але це вже поза сферою цього дослідження.

Така аргументація є сепарованою від самого життя людини, тому що кожна його мить не впливає з попередньої: між тим, що вона має зараз, в цю секунду, і тим, що має відбутися, стоїть не момент часу, а момент смерті. Саме смерть, а конкретніше її відсутність саме в цей момент часу, відповідає за те, що людина все ще може виступати за якісь права та проти когось. Навіть якщо це людина ресентиментного мислення.

Але вона обирає йти на угоду зі смертю, роблячи їй різні підношення саме тим революційним настроєм, який вона збурює: перший революційний стан створив гільотину, тобто машину, яка допомагає вбивати неугодних тобі людей, що є кінцевою метою будь-якої революції, оскільки вона нездійсненна без страт. Хтось має понести відповідальність, і цю відповідальність будуть вручати ті, хто першим встав у носа революційного корабля, хто перехопив ініціативу вирішувати, хто угодний, а хто ні. Саме так і відбувається, коли революція починається з таких романтиків, як Марат, Дантон, Робесп'єр, проте потім їхніми плодами користуються ті люди, котрі стояли у витоків тисячі депортацій, розстрілів, газових камер, концентраційних таборів. І в решті-решт революція пожирає своїх дітей.

1.3. Ресентимент як нездатність позбутися ненависті

Основою проблемою ресентименту для тих, хто улягає його впливу є те, що ресентимент – це непереборний стан. Його неможливо подолати, якщо вже один раз потрапити в нього. По-перше, тому що він зручний. Це відрода, яка дозволяє позбутися відповідальності: я зробив поганий вчинок, але я був вимушений зробити поганий вчинок через збіг певних обставин. Це не я прийняв хибне рішення, а це просто мені не пощастило опинитися в кращий час в кращому місці. Людина вже не усвідомлює власної відповідальності, її

схибленість починає підміняти її совість. Будь-які вчинки впливають із знайомих конструктів соціального нашарування, тобто в такої людини зникає рефлексія. Пропадає критична оцінка власних дій, оскільки дії залежать лише від суспільної реакції або. Сигнали своєї свідомості вона зчитує не на основі морального підґрунтя, а на основі залежності від загально визначених схвальних епізодів, які вже мали закарбуватися у пам'яті як образи ідеалу.

Обмежена толерантність і визнання того, що інші можуть бути джерелами негативних емоцій є явними проявами ціннісної ілюзії ресентимента. Певний стан удаваної терпимості та лояльності між негативно налаштованими один проти одного особами можна розцінювати як прояв ресентименту, що уособлює себе як квазітолерантність в нашому сучасному громадянському суспільстві. Шелер у своїй роботі «Ресентимент у будові моралей» вказує на основні душевні наміри та афекти, які живлять ресентимент, такі як заздрість (причому декількох ступенів: спочатку екзистенціальна заздрість, а потім вже заздрість на основі властивості природи: заздрість до краси, вищості раси, спадкових уїнних рис характеру, ревності, прагнення до конкуренції [29, с. 13]) П роте головним відправним пунктом ресентименту є імпульс помсти. Важливо, що жага помсти як така не є самим, ресентиментом, вона лише бере участь в його формуванні. Ресентимент виникає лише тоді, коли об'єкт бажаної помсти залишається таким, що його або не пробачили, або не вчинили вендету стосовно нього. Інакше кажучи, коли не відбувається морального подолання образи у вигляді, наприклад, щирого прощення, справжнього примирення з кривдником, або відповідної помсти, такої, як образи, фізичне насильство або навіть позбавлення життя, тоді жага помсти поєднується з почуттям невдоволеності від неможливості вчинити акт прощення або помсти, що супроводжуються свідомістю власного безсилля.

Одним з основних чинників, які сприяють формуванню ресентименту, є установка на ціннісне порівняння особистості з іншими людьми, що часто супроводжується усвідомленням власного безсилля. Зазвичай таке

порівняння закінчується не на користь того, хто порівнює, що породжує заздрість, ненависть, ревності та інші негативні емоції. Крім того, у поєднанні з усвідомленням безсилля, таке порівняння може призвести до появи такої специфічних ціннісних ілюзій ресентименту, як приниження цінних якостей об'єкта, порівняння або фальсифікація цінностей в цілому. Прагнення до ціннісного порівняння можливе лише у суспільстві, де є відносно рівні політичні права. Як зазначав Макс Шелер, у такому суспільстві можливий найсильніший ресентимент, оскільки формальна рівність не супроводжується реальною рівністю у політичній сфері. В таких умовах кожен має право порівнювати себе з іншими, але не може плоди цього порівняння втілювати в реальність.

В доповнення до загальних факторів, які сприяють появі ресентименту у людській культурі (таких як людська природа та соціальна структура), існують специфічні соціальні та професійні ролі і їхні ситуації, які можуть викликати ресентиментарні реакції і навіть формувати ресентиментарні типи особистостей. Дослідження Шелера вказують на найбільш схильні до ресентименту галузі соціального життя та міжособистісних відносин, такі як статеві мораль, конфлікти між поколіннями та сімейно-шлюбні відносини. Він також виокремлює такі ресентиментарні типи особистостей, такі як держслужбовець, політик, артист і священник. Хоча на перший погляд, злочинці та солдати (воїни) мають бути більш схильні до ресентименту, наявність у них таких афектів, як ненависть, ворожість та бажання помсти може призвести до активних дій і зменшити ресентимент.

По-перше, важливим є питання, наскільки високий рівень ресентименту в різних професійних сферах, таких як бізнес, журналістика, освіта, наука, медицина та мистецтво. Чи можна бути вільним від ціннісних ілюзій ресентименту? Загальне правило «перевірки на ресентимент» полягає в тому, що можна стати вільним від ціннісних ілюзій ресентименту лише тоді, коли супутні тому чи іншому виду професійної діяльності афекти набувають адекватної розрядки.

По-друге, позбавлена вольового зусилля, людина підкоряється долі, а не створює долю (оскільки доля – те, що людина в собі ще не пізнала). Так у виголошенні такої волі щось викривляється, залишаючи просвіт, з якого починає зяяти ненависть, яка сприяє тому, що до абсолюту ніхто більше не є причетним. Скасовується будь-яка можливість неодаковості. Це один із визначних критеріїв створення ресентименту. Можливість неодаковості з іншими зумовлена душевністю, тобто ступінню свободи людини і її вольових зусиль, особистого морального досвіду, здатності до емпатії, що формується в емоційній сфері і пов'язується з розвитком почуттів людини, її ставленням до моральних норм. Тому організація життєвого ладу має бути тісно пов'язана з вихованням, яке відповідає за сферу почуттів та відносин, за емоційно-ціннісну оцінку явищ з погляду моралі. Щоб організувати такий порядок речей, обов'язкова наявність досвіду нетотожності, тому що душевність – це те, де завжди двоє, ставлення до Іншого, зв'язок із людьми. В ресентименті не існує Іншого, окрім як під знаком ворога, чужого, що майорить на внутрішньому горизонті як безальтернативна ідентифікація людини [8]. Ворог ніколи не буде розумітися як носій того ж самого людського єства. Тобто ворог мислиться ворогом без будь-якої підстави тотожності людського в тому, хто цього ворога мислить. Той, який не є іншим, є моєю подобою, і ми з ним утворюємо один механізм, який буде працювати за однаковою системою.

Щоб сепаруватися від усвідомлення, що насувається на неї, людина ресентиментного мислення починає навішувати кліше, аби відсторонитися від Іншого хоча б на рівні вербального акту його деперсоналізації. Людина банально перестає впізнавати людину. Не тому, що не хоче, а тому, що не може. Все, що збуджує в ній такий спосіб мислення, відбувається на підставі безсилля, а безсилля породжує ненависть. Тому всі свої дії вона здійснюватиме на підґрунті ненависті. Це загрозово тим, що вони (дії), відбуваються на основі ідентифікації вічної моральності, коли людина бере будь-які моральні наративи в готовому вигляді: ідеї любові, дружби, щастя

тощо. Все це для неї більше не постає як особистий досвід, а є лише набором правил та інструкцій, які мають чітко підпорядковуватися первинній формі, з якої вони були витягнуті. Така людина губить внутрішню форму, розуміння, внутрішню безкінечність, - те, що зумовило б її до рефлексії, до внутрішніх актів. Тому вона починає вказувати на моральність поведінковою лінією, культивувати спасіння, розкачувати переживання революційними настроями. Все це зводиться лише до осуду або до виправдань, оскільки це єдина можливість прояву себе, коли після потрапляння в ресентимент людина позбавляється простоти, наївності та вірності – всі сили покладаються на те, щоб отруювати іншого, перевертати його цінності.

В ресентименті неможливість позбавлення від ненависті є ключовою тому, що провалюючись в це зяяння (ненависті), людина більше не розуміє цих трансцендентальних речей – субстанційних якостей речей як таких Речей безальтернативного характеру, які існують на одній площині з добром і водночас мають особисте підґрунті. Свідомість, яка відповідає за формування людини як мислячої істоти, відсутня. Оскільки людина такого складу мислить на підґрунті ненависті, перестає бути трансцендентальним суб'єктом думки. Саме тому вона не може нічого створити, адже, аби щось створити, потрібно бути свідомим, усвідомлювати, що «я це створив». Потрібно вже бути свідомим, щоб мати таку можливість. Щоб якоесь підібрати, підкласти під своє існування якісь основи, активісти, судді, моралізатори прагнуть до кінця заволодіти свідомістю: начебто якщо заволодіти нею, опанувати до кінця, то можна витягувати будь-які можливості, щоб мати змогу впливати на інших людей та на їхню волю. Звідти ж походять усілякі гуру, коучі, вчителі критичного мислення. Щоб чинити їм опір в цій сфері, потрібно зберігати нормальні розумові здібності, споживаючи, розтотожнювати, сортувати інформацію. Підходити до неї з обережністю, але без підозри углядіти там зрадника чи щось, що буде завчасно лякати. Відкритість світу має нести в собі іскру зацікавленості, зумовленої сферою Іншого.

Моральні почуття відіграють вирішальну роль мотивації моральної поведінки людей. Утім, вони не є ідеальним регулятором, оскільки багато в чому залежать від психологічного стану та фізичного здоров'я, і люди у відчуттях можуть помилятися або ж виявляти щось завдяки певним випадковостям. Моральні почуття добре працюють лише у стандартних та простих ситуаціях, у яких немає потреби щось глибоко переживати або глибоко промислювати задля того, щоб щось витягувати зі своєї пітьми. Це означає, що моральна інтуїція може підводити людей у декількох випадках: 1) коли людина не можемо розібратися у своїх почуттях через складність ситуації і не можемо визначити її характер, 2) коли людина розуміє характер ситуації, але не може змусити себе діяти відповідно до вимог моральних почуттів. У таких випадках вона вдається до допомоги особливої форми раціональності, яку Аристотель в «Нікомаховій етиці» [2] називає *fronesis* - розважливістю. Аристотель вважає, що *fronesis*, на відміну від теоретичної мудрості *sophia*, пов'язана з цілями і активною діяльністю людей, і тому він визначає її як «практичну мудрість». На думку Аристотеля, розважливість має справу не так із загальними речами, як із конкретними ситуаціями, тому що вона спрямована на моральні вчинки, пов'язаними з конкретними обставинами.

Розглядаючи моральну розсудливість, що називається моральним розумом, як особливу форму раціональності, яку можна протиставити моралізаторству, можна побачити, що на відміну від механізмів моралізаторства, знання морального розуму може бути отримано без безпосереднього досвіду, що полягає в осмисленні своїх чуттєвих станів. Моральний розум має безпосередню переконливість, оскільки він знаходить себе сам, узгоджується з самим собою, з чуттєвим досвідом своєї діяльності та сприйняття світу. Моральна свідомість вбудована в безпосередню екзистенцію людини, поєднуючи мислення, волю та рефлексію в одне ціле і спостерігає всі відтінки власного самопочуття. Розсудливість допомагає саморозвитку за допомогою розвитку спостережуваного і категоризованого

людиною власного чуттєвого стану. Вона синкретично поєднує і розум, що споглядає себе, і безперервну оцінку, і чуттєвість.

Свідомість має своїм підґрунтям існування на особистій основі, тому це організовує можливість здійснюватися людині всюди. Саме ця сфера іншого, в якій ніщо з неї не виходить. Тобто для того, щоб отримати знання, з тобою має щось статися, і на цьому щось вже станеться твоє знання. Це ще одна пастка, в яку потрапляє людина ресентиментного мислення, оскільки за своєю природою вона може або забороняти, або дозволяти, проте коли хтось комусь вказує, що туди ходити не треба, цього робити не потрібно, інший хтось не буде цього розуміти. А бездумно підкорятися вказівкам, аби зробити вигляд, наче розуміння сталося, це дозвіл собі на те, що буцімто можна жити без свідомості. Буцімто якісь вчинки, скоєні на основі готових методів та вказівок будуть прийняті або прощені. Такою є спроба вистрибнути за світ, але всю відповідальність буде нести людина як особистість, а не той хтось, хто підкорявся вказівкам, хто вказівки віддавав тощо. Стан речей такого характеру буде породжувати глибокий перманентний стан заздрості до можливості свободних вчинків, тому що справжність своєю дійсністю вражає особистим потенціалом: сталося щось, що могла би створити людина, причому сталося це на підґрунті свободи, але для людини ресентиментного мислення категорія свободи є недоступною.

Неможливо подолати заздрість до тих категорій речей, що відносяться до трансцендентальних. Тобто до речей як таких. До субстанційних якостей того, що відбувається і що властиве йому як такому.

Заздрість до матеріального - грошей, землі, речей, є заздрістю, яку можна в різні способи. Заздрість до свободи подолати неможливо, тому що відсутнє розуміння, що таке свобода. Для людини ресентиментного мислення свобода є абстрактним культивуєчим поняттям, певним міфом, породженим політичним механізмом у вигляді революції, кінцевою метою якої є прагнення звільнити поневолених й інших пригнічених від того устрою, який революціонер вважає хибним. Але для сучасного революціонера будь-який

політичний устрій є хибним, оскільки його метою звісно ж не є емансипація меншин або слабших персон, його метою є сама розробка революції, сам процес роздроблення ось цього внутрішнього спокою людини. Чарльз Тейлор охарактеризовував це як один зі способів осмислення свого життя, яке полягає в тому, що люди співвідносять свою доленосну лінію із наявним історичним взірцем. Порівнюючи оповідь свого життя із традиційною християнською історією про спасіння душі, чи співвідношення її до прогресу людства, або до майбутньої революції, або до побудови світу, або до відновлення чи подальший розвиток культури тощо. Але жодним чином такі наміри не направлені на сутність людини, тобто відсутнє бажання прагнення в сенсі самоздійснення: коли людина спроможна на речі, на які не шкода покласти все життя і саме життя. [24]

Слово «революція» було перенесено в політику і стало певним синонімом динаміки людських потреб, що циклічно повторюються. З поняттям «потреба» було пов'язано морально-правове уявлення про зіпсовану, злу природу людини, а також політико-космологічне уявлення про злий рок, взятий у ставленні до народу і державних керівників. Потреба вводить людину в тваринний стан і змушує її вчиняти злочини, що розривають суспільний договір і перетворюють її на звіра та ворога суспільства.

В своїй роботі «Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості» Френсіс Фукуяма окреслював границі свободи, звертаючись до двох видів політики ідентичності – перша, яка визнає гідність особи, друга – гідність спільнот. Вони зумовили утворення ідей гідності та ідей морального вибору, що увійшли до певних політичних площин. Із усіх філософських та історичних тенденцій до окреслення свободи краще підійде його взаємодія з працями Руссо, про які він писав: «... Руссо пішов шляхом Лютера, (Мартіна), але його оцінка була діаметрально протилежна: внутрішнє «я» хороше чи принаймні може бути хорошим; що погане, то це зовнішні моральні норми. Але для Руссо свобода – це не лише моральний

вибір між прийняттям і неприйняттям моральних норм. У ній повною мірою виявляються почуття й емоції, які становлять справжнє внутрішнє «я». Часто вони найкраще виражаються в мистецтві». [25. с. 63]

1.4. Характеристика людини ресентиментного мислення

На основі всіх перелічених факторів та підсумовуючи наявні якості задля розкриття більшого розуміння витоків ресентименту були перераховані певні якості, що притаманні людині ресентиментного мислення для того, щоб надалі мати можливість працювати з антропологічними моральними засадами.

Для цього дослідження важливим в першому розділі є те, що за допомогою ідентифікаційних рамок можна зібрати повноцінний образ, певний ідол ресентиментного характеру, який можна зустріти абсолютно будь-де і при будь-яких історичних умовах, оскільки ресентимент дуже сильно пов'язаний з потенцією внутрішніх переживань. Оскільки кожний вихід в зовнішній світ переслідується страхом виходу за межу непізнаного, те, про що Гайдегер писав «падіння присутності в люди і світ – втеча від самого себе». Об'єктом даного дослідження не є феномен страху або жаху, проте Гайдегер є раціональним стосовно того, куди саме оступається людина, коли їй не по собі в індивідуалізованому світосприйнятті та можливості в ньому існувати. Людина ресентиментного мислення боїться не за розвінчування культу особи (як це сталося на прикладі Сталіна, коли навіть після доведення і засудження його злочинів і понині залишаються люди, що були, є і стають його послідовниками) або хибність ідей, за якими вона слідує, оскільки вона не є носієм цих ідей, а є носієм лише якихось абстрактних мислеобразів. Людина ресентиментного мислення вчиняє втечу до публічного простору через те, що перманентно їй страшно, страшно не виявити під своїм підґрунтям нічого, окрім штучних опертів на основі якихось прозаїчних ідеалів або образів, до яких вона прагне. Бо якщо б така

людина зазирнула всередину себе і нічого там не виявила, вона все одно лишалася б на плаву завдяки штучній плакатній баржі, яка тримає її на плаву, саме її життя.

Підсумовуючи все, що було розкрито в 1 розділі, можна дати характеристику ідентичності людини ресентиментного мислення:

- ресентиментне мислення це мислення «порожньої людини», яка оперує рядом мисленнєвих актів, під якими немає відповідальності;
- така людина має всі ознаки мстивості: завжди відповідає тим самим, ненавидить іншого за те, що він не такий, як вона - відрізняється;
- вигадує собі ворога – відбувається інверсія творчості, щоб така людина виглядала сильною на фоні створеного слабака;
- апелює до вищих цінностей та авторитетів, говорить цитатами, щоб виглядати інтелектуальнішою (сильнішою);
- роблять вчинки на основі причини (тобто вимушені вчинки під тиском і якихось зовнішніх обставин), нічого не змінює в колах своєї екзистенції, в своїх соціальних контактах та своїй соціальній дійсності;
- нічого не будує, нічого не ламає, лише виправдовує або осуджує;
- розхитує переживання, які переживає сама особисто – заражає своїми переживаннями інших, вимагаючи від цих інших конкретної реакції, яка була б їй (людині, що розхитує переживання) відповідною;
- позбавлена простоти, наївності, вірності самій собі. Всі особисті сили кинуті на отруєння інших та перевертання їхніх цінностей.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Ресентиментне мислення є основою, що здатна породжувати чудовиськ та химер, якщо вчасно не зупиняти та не контролювати такі процеси. Витокам ресентиментного мислення ми завдячуємо, в першу чергу, проблематиці, що людина не хоче, а потім вже і не здатна бути собою. Взагалі всі проблеми починаються з того, що людина вирішує не бути собою, але займатися створенням свого антуражу. Тому що не вистачає сили. Тобто її внутрішня робота підміняється зовнішніми подразниками, через які вона може і намагається реалізовуватися ззовні, тобто облаштовувати зовнішній порядок, замість того, щоб займатися собою, тобто влаштовувати себе як персону, яка вже потім може щось привнести у зовнішній світ, створити щось, чим користуватимуться люди, а не щось, що підпорядковує людей певним шаблонам. Вміння стримуватися та поважати чужі права та інтереси — це вміння дотримуватись законів, які регулюють відносини між людьми та між людиною і речами. Таке вміння включає в себе моральну спроможність поважати чужі інтереси, вміти полюбити і прагнути до них. Це можна здійснити лише за допомогою моральних почуттів, які є спеціальним

інструментом переживання моральних цінностей на відміну від моралізаторства. Тут ми наочно продемонстрований феномен етичних суджень, який потребував наявності категорій моральності, що ґрунтуються на формі нашого власного емоційного ставлення до наших вчинків та вчинків інших людей.

Моральне добро і зло, справедливість - це щось, що знаходиться всередині людини, а не ззовні. Це наші переживання чужих інтересів та благополуччя, а також наше страждання, якщо бачимо чуже лихо. Судження про те, хто хороша, а хто погана людина, ґрунтується на нашому емоційному ставленні до того, чи дотримуються люди моральних вимог й інтересів суспільства. Моральний розум - це повноцінний інструмент ціннісного судження, в якому ми оцінюємо співвідношення інтересів з погляду гуманістичних ідеалів і уявлень про людину.

Свідомість є важливим елементом для розвитку моралі в рамках свідомості і необхідна в регулюванні складних моральних внутрішніх конфліктів. Без неї неможливо проводити адекватну моральну оцінку, усвідомлювати моральні принципи та створювати ідеали. Склаові моральної відповідальності, такі як совість, обов'язок, гідність, кохання тощо виникають лише за допомогою моральних абстракцій. Тобто свідомість є важливим елементом моралі і її функціональна роль полягає в організації та підтримці єдності всіх елементів моралі, а з ним і цілісності моральної природи людини. Розум, який оперує моральними категоріями відноситься до головного змісту безпосереднього переживання певних моральних образів людини, моральних смислів і принципів її діяльності. Для повного розуміння всіх перерахованих моральних конструктів необхідно розглядати людину в цілісності її життєвих проявів, насамперед, з позицій антропології моралі.

Подальший розвиток таких конструктів буде розглянутий на прикладі одного з німецьких офіцерів за часів Другої світової війни задля уникнення якихось хибних умовиводів та спекуляцій які були б можливі, якби ми розглядали сучасні історичні постаті або події.

РОЗДІЛ II. Роль добра і зла в моральному виборі: історична ретроспектива

Однією з найвідоміших постатей, яку буде розглянуто в другому розділі, є «герой» праці анни Арендт, написаної в 60-х роках ХХ сторіччя, внаслідок якої Арендт зіткнулася з величезною критикою на свою адресу. Найвідоміший судовий процес над німецьким офіцером запустив низку суперечливих суджень, фактів та обставин, які збили з пантелику стійке розуміння традиційного зла у всіх, хто був якимось чином задіяний в цьому судовому процесі. Внаслідок такої бурхливої громадської реакції довелося розширити та змінювати рамки моральних інтерпретацій того часу, створивши своєрідний парадокс через кількість різних поглядів на ту ситуацію, що буде окреслена далі.

Суд над Айхманом став відомим завдяки Ганні Арендт, яка проаналізувала та описала його як прояв банальності зла. Однак, незважаючи на широку популярність цього процесу, його справжній характер як катастрофи та руйнування основ нашого цивілізованого існування та мислення про себе не був справді усвідомленим. Аушвіц зруйнував правові інститути та мораль, які люди використовували в своїх оцінках, а також

зруйнував надію на розуміння та раціональність при переосмисленні ідей моралі та права. Це саме та ситуація, коли немає нічого, на що можна було б спертися, коли майже відсутнє справжнє усвідомлення, але його відкриття, якщо ж воно все ж відбувається, несе для мислителя непохитний характер переоцінки суцього. Суд над Айхманом був свідченням такої моральної руйнації: Аушвіц, який був представлений на суді над Айхманом, продемонстрував катастрофу, пов'язану із загальною відповідальністю за зло з боку права та моралі, а також включення їх у саме зло. Мораль не запобігла цьому злу і була швидко включена в нього, що призвело до зміни норм і цінностей двічі: коли нацисти прийшли до влади і коли її втратили. Це було помічено Ганною Арендт у її інтерв'ю. Також це торкнулося традиційних правових цінностей, таких як законослухняність, професіоналізм, ідеал працьовитості, дисципліна, вірність присязі, правдивість та інші.

Судовий процес тривав над колишнім оберштурмбанфюрером (підполковником) СС, який після закінчення Другої світової війни полишив Німеччину й осів в Латинській Америці, де його в 60-х роках вистежили і взяли ізраїльські спецслужби. Під час війни Адольф Айхман, окрім своєї посади, займався «остаточним вирішенням єврейського питання». Саме в Єрусалимі відбулося слідство та суд за його злочини. Весь процес, звісно, супроводжувався стійкою ідеологізацією, що відкриває для нас додаткове поле досліджень моральних засад. Тривалий судовий процес довжиною в рік мав дуже важливе етичне значення для всього тогочасного світу і зберіг його для нашої теперішності. Ідеться не стільки про моральне засудження катастрофи в цілому та її окремих подій: звісно, вона була морально засуджена та відкинута як радикальне зло. Однак, яке значення цього засудження, якщо моральні оцінки були активно залучені до нацистської риторики та використані як основа для організації та здійснення зла? Не кажучи вже про те, що моральний аргумент був включений до самого обґрунтування знищення людей заради блага народу та світу, знищення

«паразита» та «вірусу». Цей судовий процес мав дуже багато етичних вимірів, які варто описати та впорядкувати.

Перше, з чого варто почати – не зважаючи на певне політиканство юридичного характеру: юридично та соціально Айхман мав ті ж самі права, що мали ті люди, які були присутні на його процесі та підтримували засудження його злочинів як злочинів проти людства. Ніхто не міг дати чіткої відповіді самому собі: чи має людина виконувати злочинні накази і чи відповідатиме вона ідеї людини в разі виконання або невиконання такого наказу? Це саме та проблематика, навколо якої крутився весь процес, всі засудження та кінцева страта Айхмана. Але це також саме те, що дало йому змогу зачепитися та могло стати його «рятувальною шлюпкою». Потворність цієї «шлюпки» криється не в тому, що це легкий спосіб перекладання відповідальності, а в тому, що саме тут стикається одвічне протистояння між тим, що наперед визначено як політично, соціально або історично правильне й тим, що ми можемо визначити як правильне на підставі особистого морального досвіду. Саме в такій пастці визначення й починається фіксування добра, його упредметнення: добро схоплюється як певний шаблон, який начебто можна відтворити за якимись «характеристиками добра». Саме в цей момент, коли добро стає лише «набором якостей», зло оживає та починає рухатися, воно стає абсолютно всім, що робить людина, котра його примножує, оскільки відкривається простір для зла на підґрунті цього морального визначення. Так проявляється природа зла: всі сили покладаються на те, щоб добро не існувало, і відбувається це не через супротив добру як такому, а через пасивність та байдужість – коли свідомість пристращується до зла, для неї більше не існує різниці між добром та злом. Айхман, наприклад, слідував букві закону та вважав, що він був справедливим. Тобто він діяв, спираючись на те, що було визнано соціумом як правильне тут і зараз, й лише після цього ідентифікував одвічну моральність у вигляді доброденності своїх вчинків в тодішньому минулому часі. Тобто він сприймав добро як щось дане в готовому вигляді (в Айхмана

це була сумлінна відповідальна «праця», під виглядом якої він просто масово знищував людей) й керувався цим стереотипно та безпринципно. Байдужість, що яскраво превалювала на процесі, саме особистісна байдужість веденого партією об'єкта під людською шкірою, не дає можливості навіть чинити якусь гидоту, вся його спроможність закінчується лише на вчинках на рівні стереотипів, що стирають грань між трансцендентальним світом (світом, що дає можливість пізнання непізнаного, витягувати в людський світ вічні речі) і емпіричним (світом ілюзій, оскільки в емпіричному світі нічого не закінчується, не існує поняття абсолютного, цілісного). Байдужа людина являє собою граничний рівень ірраціоналізму, коли воля колективного чавить волю, та унеможлиблює будь-якій ідеї взаємодіяти з цією людиною, перетворюючи її на об'єкт.

Саме такою тезою намагався захищатися Айхман весь свій судовий процес, за що його можна було б назвати людиною-кліше. Він не робив вчинки особисто, як особистість, людина-кліше думає однаково з іншими людьми-кліше, які вчиняють на основі байдужості, тобто це байдужі істоти, які керуються процесами, що заганні у рамки – тобто певні моралі феномени, які люди використовують на заздалегідь визначеній основі, буцімто до них є інструкція. Істоти, які будучи живими, не здатні на підлість або певну нициість особисто, істоти, які керуються симуляцією, не мають розуміння про відповідність таких моральних феноменів, які насправді існують на основі Ідеї, а не готової інструкції.

В таких людях зло віднаходить свій прояв шляхом повної байдужості своїх носіїв. І якраз у знеособленості, коли байдужість превалює над особистістю, і зло проявляється не на основі особистісних вчинків людини, а на основі готового ґрунту байдужості, його захоплює так зване радикальне зло. Радикальне зло Ханни Арендт знаходить свої витoki у тоталітарних суспільствах і описується як зло на основі знеособлення та винищення людей, що супроводжується загальною вірою у могутність ідола, однієї людини, яка стоїть на чолі всієї політичної системи тоталітарної держави.

Загальні уявлення про його могутність можна порівняти лише з ідеєю про могутність Бога. Сила цього політичного лідера полягає в тому, що він сам знеособлює людей за допомогою побудованої ним системи. Однак, буде хибним припущення, що він несе на собі абсолютно всю відповідальність за прояви радикального зла, оскільки його поява зумовлена ще другим джерелом – можливістю кожної людини легко відмовитися від особистого судження та «добровільно» (в цьому контексті добровільно, оскільки людині просто байдуже, чи буде взагалі відбуватися її знеособлення, пручатися воно точно не стане) погодитися на знеособлення. Саме це джерело є сполучною ланкою між радикальним злом та банальним злом. Розгляд справи Адольфа Айхмана дозволив Арендт звернутися до цього другого джерела радикального зла на прикладі конкретного учасника нацистського режиму, а також явища банальності зла.

Для розуміння та порівняння між радикальним та банальним злом важливо прояснити, що обидва вони доволі поверхневі, не зважаючи на можливість площини ураження ними. Банальне і радикальне зло немає глибокого сенсу, а глибину може мати лише те, що усвідомлюється завдяки розуму і рефлексії. У будь-якого зла, банального чи радикального, немає коріння, воно не має певної кінцевої мети. Банальне зло виникає як побічний ефект роботи системи, а не як самостійне повне зло, в нього відсутня фактична наповненість і конкретна метс. Радикальне ж зло, як і банальне, не несе конкретної мети в собі, але виникає на політичній площині і дотичне лише до суспільних угруповань на основі системи влади. Банальне зло, на відміну від радикального, відноситься вже до категорій морального, оскільки додатковим фактором його виникнення є відсутність моральних принципів людини всередині системи влади.

Айхман постійно наголошував, що він не відчував ворожості до євреїв і ніколи особисто не вбивав людей. Він не був жорстокою людиною і виглядав дуже посередньо (тобто в ньому не простежувалися якісь помітні психопатичні або агресивні мізантропічні ноти, які іноді властиві таким

злочинцям), що вразило Арендт. Вона особисто дивувалася, що жахливий злочинець виявився таким звичайним, і навіть в його зовнішності не було незвичайного. Айхман стверджував, що його єдиною провиною було те, що він підкорявся тодішнім актуальним законам. Він був нездатний до морального та інтелектуального аналізу та був позбавлений індивідуальності. Його єдиним прагненням було просування кар'єрними сходами. Це вражало і жахало одночасно, що один із найжорстокіших злочинців людства виявився такою незначною, безликою і звичайною людиною. Його нездатність формулювати власні думки була пов'язана з його нездатністю мислити з позиції іншої особистості.

Якщо говорити про підпорядкування політичним ідеям, які зумовили не тільки Айхмана, але й левову частину населення Гітлерівської Німеччині скоювати злочини проти людяності, варто зазначити, що з такої історично зумовленої ситуації завжди є вихід. На цьому акцентується увага задля того, щоб зайвий раз підмітити, як «колективна відповідальність» розповсюджується на особистостей: саме особистості будуть нести відповідальність за вчинки, навіть якщо вони їх здійснювали під впливом колективного голема.

Річ у тім, що людина, яка є часткою цього голему, коли здобуває розуміння масштабів скоєної кривди, то це відбувається лише через потрясіння. Але тільки тоді вона зможе, по-перше, вибратися з-під колективної відповідальності і не буди частиною упередженого механізму, а по-друге, тільки після сепарації зможе робити світ краще на противагу вже задалегідь предметного образу існування. Саме з Айхманом такого потрясіння не відбулося, тому судовий процес став настільки відомим. Це щодо того, чи була можливість у Айхмана не сидіти в 60-х роках на судовому процесі в якості обвинуваченого. Проте цього не сталося.

Ханна Арендт окреслила таке явище поняттям «людина маси», яка протилежна ідеалу справжньої людини. Людина маси має певні ментальні властивості та принципи поведінки, вірить у теорії змови, наївно вважає, що

політичні лідери діють безпомилково, а політика завжди ґрунтується на обмані, що робить брехню не лише допустимою, а й бажаною. Арендт також зауважує, що туга самотності є глибоко вкоріненою психологічною ознакою людини маси. Вона змушує її бігти у вигаданий нею світ захищеності, який насправді є світом політичного терору – коли можна переслідувати та знищувати усіх, чії думки або справи не вміщаються в політичну парадигму людини маси, тобто людини партії, людини комуни тощо.

Сучасне масове суспільство створює споживачів, чії інтереси далекі від інтересів держави та політики. При цьому таке суспільство конструює ідеал істинної людини громадянина, який не відкидає від себе політику у своєму житті, а навпаки, приймає активну участь у політичному діалозі та публічному просторі. Споживачі можуть тільки дивитися на неї та сприймати все, що вона говорить, при цьому споживач ставиться в таку позицію, що політична кон'юнктура є для нього недосяжною та незрозумілою.

Збільшення числа «партійних осередків» не лише значно спрощувало монополію влади, а й сприяло формуванню суб'єктивної безвідповідальності за вчинене зло. Тут Арендт запровадила поняття, яке справедливо зробило її відомою за межами філософських кіл, теологів та вчених – «банальність зла». Його трагічна суть полягає в тому, що новий тип злочинця – виконавець масових убивств – став нормою. Ханна Арендт усвідомлювала, що формулювання банальності зла протиставляється літературному, теологічному та філософському традиційному розумінню зла. Раніше зло як таке розумілося як щось демонічне або як дія, що випливає із самого бажання зла, і не так важливо, що стимулює це бажання – ненависть, заздрість чи жадібність. Арендт протиставляє цим видимим формам зла тезу про те, що зло може бути результатом повсякденного і тривіального дефіциту, а саме дефіциту здатності або готовності думати, тобто бездумності. Теза про банальність зла спрямована на те, щоб розкрити менталітет людей, які в умовах тотальної диктатури стають масовими вбивцями не під масками чесних та простодушних людей, а фактично такими, якими вони є – чесними

і простодушними. Вони не відчують суб'єктивної вини, тому що переконані в тому, що сумлінно виконують накази вищих інстанцій і, отже, добре та сумлінно виконують свою роботу.

Коли люди вчиняють зло будь-якого характеру (себто радикальне або банальне зло), вони отримують певне вдоволення не від самого злочину, а від виконання роботи, яка своєю зворотньою стороною потім витікає в злочини проти людства. Це посилює жах цього зла, оскільки якщо раніше відповідальність можна було перекласти на демонів, духів, чортів, буцімто ведучих людину на скоєння злочинів, то зараз в якості суб'єкта зла існує нечиста сила як та, що провокує людину на злі вчинки, такою нечистою силою стає вже сама людина.

Варто зауважити, що банальне та радикальне зло мають різні характери асиміляції, проте це жодним чином не заважає їм якнайшвидше осідати в свідомості людей і феноменально масово паразитувати. Зло стає просто побутовою справою багатьох людей, які навіть не замислюються, що насправді вони роблять – настільки воно в'їдається в повсякденність. Банальне зло стає явленим всюди, розчиняючись непомітно у всьому тому, що нас оточує.

Зло, яке проявлялося в масових вбивствах людей, стало для Айхмана просто певною роботою, яке отримало характеристику банальності через абсолютно байдуже відношення до справ, які він робив, оскільки під цими справами не було жодної відповідальності. Зло повністю його захопило, захопило все його життя, і зробила це в самий непоказний спосіб – в спосіб повсякденності.

Людина потрапляє в парадоксальну ситуацію: стаючи політичною чарункою, втрачаючи при цьому своє коріння і будь-яку захищеність у сфері особистого та приватного життя, вона втрачає можливість самоідентифікації, включаючи політичну.

В своїй роботі «Становище людини» Арендт виокремлює саму людину як тварину суспільну, підкреслюючи, що «Ані звичайне людське життя, ані

життя відлюдника у природній пустелі неможливі без світу, який безпосередньо чи опосередковано засвідчує присутність інших людей». [5, с. 33] Саме тому публіка так реагує на процес Айхмана, розділяючи із ним процес залученості до праці над людським (особистим) життям як такої, до праці, до якої міг бути залучений будь-хто з присяжних у суді. Тобто формально будь-хто міг опинитися на його місці і нести відколективнену відповідальність. Люди, присутні на судовому процесі над Айхманом відчувають цю «спільність» із ним та транслюють ці відчуття «спільності» через різновид життя Айхмана.

Політичний устрій, під час якого розкрилася сутність особистості Айхмана, включив до себе не тільки злочинців, а й усіх, хто перебував під керівництвом державного апарату. Він об'єднав всіх людей різних соціальних типів в їхньому існуванні як громадян. Арндт розрізняє дві сфери людського існування – приватну та публічну. Публічна, або ж громадська сфера, реалізує адекватне життя людей пліч-о-пліч у такий спосіб, аби вони не усували одне одного. Приватна сфера вимагає «позбутися від речей, що притаманні людському життю: досвіду того, що нас бачать і чують інші, чи позбутися «об'єктивного» зв'язку з ними». [5, с. 62] І обидві ці сфери можуть бути реалізовані лише в соціумі.

Для Арндт, людське буття може справдитися лише через активну участь у відкритому громадському просторі діяльності – себто в політиці, яка стає певною фундаментальною діяльністю, забезпечуючи високу реалізацію людського потенціалу. Проте вона може бути здійснена лише через спільну взаємодію з іншими громадянами у громадському просторі, який завжди матиме політичний характер через «суспільність» людей. Громадський простір існує для кожної сфери життя, де вільні індивіди створюють спільний простір спілкування. Основна умова реалізації людського буття через соціальну діяльність – це плюралізм думок який є вміщає в себе унікальних неповторних особистостей. Арндт стверджує, що справжнє особисте як справжнє людське буття може бути досягнуто тільки через громадську,

політичну дію, в якій різні індивіди в спільних зусиллях досягають загального блага. Свобода слова та дискусія є необхідними передумовами для цього, і саме все це було втілено в античному полісі.

Жити в полісі і бути політично активною людиною означало, що всі на проблеми шукалися рішення через дискусії та переконання, тобто панувала ця свобода слова і можливість дискусій, а не насильство і примус. Самі греки як винахідники поліса вважали, що примус інших та підпорядкування силоміць замість дискусійних переконань – це неетично та неправильно.

Як суспільно-політичні істоти, ті люди, що вступали з Аїхманом у взаємодію, намагалися знайти об'єктивні причини його вчинків, які могли би виправдати їх, оскільки важко було повірити, що на перший погляд адекватна людина, схожа на них самих, здатна реалізовувати жахливі речі – буквально злочини проти людства. Вони перераховували ідеологію, ментальні розлади, поганий вплив тощо – все це спроба «нормалізувати» його для того, щоб надати правомірну оцінку його діям та судити як злочинця, тобто не як істоту, а вже як людину.

Перша наша перепона постає в тому, що коли ми розглядаємо Аїхмана з людського погляду, тобто намагаємося дати внутрішню оцінку його діям, ми її даємо на підставі того, що перед нами постає образ людини, й коли починається взаємодія, важко онтологічно переступити те, що ми маємо справу з мертвою маріонеткою життя, з предметом, але не з людиною. Відбувається матеріалізація ідеї людини, коли замість неї перед нами анатомічно постає той самий образ, який ми кожного дня бачимо в дзеркалі, проте намагаємося зрозуміти, що вже опрацьовуємо не-людину. Матеріалізація людини робить із неї мертву маріонетку життя, під якою більше немає відповідності до Ідеї людини. Тут ми віднаходимо лише зовнішній образ, можливість людини, відповідність до неї, через що й губимося в початкових роздумах, оскільки маємо справу з брехнею як такою. Адже така людина зрівнялася з предметом настільки, що сама ним стала: змістила все у всьому, живе перетворила на мертве, упередметнила й наявно

демонструє свою особисту предметність, коли вчиняє не вільно, а відповідно до того, що тоді було визначено актуальним політичним устроєм як «законопорядний вчинок», такий, який відповідає закону. Того, що було зафіксоване цією владою як наратив моральності. Відповідність ідеї зникла, лишився тільки зручний предмет, створений на основі тогочасних політичних запитів, який породив вічне кружляння в своєму повторі, загубивши при цьому не особистий сенс.

Предмет як такий може змінюватися по суті, тому в Айхмані, як людині упредметненій, протягом всього судового процесу можна прослідкувати постійні зміни його «особистості», певну мімікрію, коли він через упредметнення відокремлюється від людської сутності. Айхман доповнює зло як продукт емпірії якісним приростом (нарошуючи його цією самою мімікрією під людину, яку хочуть перед собою бачити юридичні органи, що ведуть процес Айхмана а також своїми вчинками минулого, коли так само мімікрував під «ідеального працівника» минулої влади, виконуючи її злочинні накази) та несвідомо приховує, що в його діях немає жодної мімікрії, і в такий спосіб намагається зняти з себе відповідальність. Він виступає в ролі маріонетки системи, хоча насправді, коли час відповідальності настав, відповідальність несе Айхман, а не маріонетка, яка «несвідомо» коїла злочини. Він почав пояснювати актуальний стан речей (через які опинився в залі суду) не зі справжності, тобто не зі своєї вини в знищенні людей і потуранні злочинній владі, а з прикриття повсякденністю минулого життя, коли це була просто його робота. Саме через цю повсякденність, яка стала винуватцем усіх злочинів Айхмана, дуже вирізняється його потяг до настирливо-плакатного, бірки, ярлика, чим він намагається підмінити свою вбогість, начебто те що він виконував накази, підпорядковані тодішньому законодавству і законодавця, будучи звичайним рутинним робітником, який жодним чином не усвідомлював, що він скоює, якось його врятує. Це дало йому змогу не тільки заглушити голос власного сумління, а просто від нього відмовитися. Політична заангажованість

Айхмана, його підпорядкованість нацистській системі, була лише такою собі картинкою, на тлі якої простежувалося лише зникнення людини і всього людського в ній.

Тут постає проблематика, окреслена на початку, а саме проблема співвідношення політичного й індивідуального. Чим регулюється той механізм, який поглинув Айхмана як людину, перетворивши його на байдужу симулятивну істоту? Насправді не існує якоїсь таємничої зачаклованої машини, яка б могла проти волі щось зробити людині. Воля може бути або зламанною під натиском фізичних обставин та певних ментальних впливів, або ні. Ані першого, ані другого, з огляду на біографію Айхмана, з ним не відбувалося.

Розділ 2.1. Безумовність законотворчих актів у сфері морального вибору

Коли йдеться про те, що Айхман, задля прикриття себе, акцентував увагу на законах, яким підпорядковувався, та на тодішній владі, перше, що потрібно визначити, чим регулюється закон: закон регулюється соціальними рамками або ж припущенням закону в собі? Тому що він (Айхман) опинився в тій ситуації, коли мовчать всі, коли на їхніх очах руйнується закон та віддаються злочинні накази. Тоді будь-які дії, навіть протиправні стають можливими та перестають відрізнятися від умовно добрих, оскільки всі вчинки на основі цієї байдужості стають сферою емпірії – тобто підпорядковуються злу.

Закон існує завдяки ідеї закону, все інше – його побічні ефекти у вигляді держав та інших інституцій. Проте коли ми говоримо про доцільність закону в державі, що породжує чудовиськ, які керуються законом держави й виправдовують цим свої злочинні дії, насправді ми стикаємося зі світом об'єктів, коли точка зору вже встановлена заздалегідь у відповідності до того чи іншого політичного устрою, коли закон насправді працює не на користь суспільного блага, а на користь інтересів певної групи людей, якій байдуже,

чи буде встановлений закон дійсно справедливим тією чи іншою мірою. Для того, щоб допустити існування держави, потрібно допустити існування громадянина, який оживляє державу на основі своєї суб'єктності та ідеї закону, інакше кажучи, жодні закони та конституції не зможуть людину не вчиняти по-злому, якщо внутрішньо в людині ці закони не транлюються. Вона все одно буде вчиняти на основі егоїзму, намірів корисності або збиратися в угруповання, чії правила їй імпонують, аби покращити виключно своє життя і жити в своє задоволення. Така людина не може існувати в соціумі, тому з такої людини не може народжуватися ідея держави.

Держава визначається через того, хто має ступінь розумності себе як громадянина, тобто того, хто може існувати в соціумі поряд з іншими людьми і робить все для того, аби не тільки своє життя було комфортним, але й щоб не заважати іншим встановлювати комфорт в своєму житті. Через те, що є хтось, хто має бажання правильно жити (до ступеню особистості), відбувається перетворення мертвого на живе, своєрідний акт чуда – втілення ідеї держави на основі ідеї доброго відповідального громадянина. Державі необхідний громадянин, щоб існувати та бути переможеною існуванням громадянина, оскільки щоб громадянин був саме громадянином, він обов'язково має бути мислячою істотою. Коли ж держава створює громадянина – це фантазм, як відбувалося, наприклад, в СРСР – коли всі мали вступати в комуністичну партію, носити форму, однаково думати в прив'язку до ідеології держави, виключаючи при цьому будь-який плюралізм думок, поводити себе відповідно до «радянського громадянина» із задалегідь визначеним переліком правил, який робить людину об'єктом по відношенню до держави. Живе має домінувати над мертвим як критерій ідеальної структури, а не навпаки. Спочатку смерть, потім цвинтар. Спочатку Бог, потім храм. Без зусиль об'єкт залишається мертвим, не відбувається перетворення. Саме тому не можна відтворити те, що вже було, або почути щось, що вже чув. Тільки в випадку фіктивності. Тільки громадяни надають

державі потенцію для існування та наділяють цю державу владою завдяки спільним зусиллям існування. «Якщо влада була б більша, ніж ця потенційність буття-разом, якщо нею можна було б володіти як силою, а не бути залежним від ненадійності, то лише тимчасова згода багатьох волевиявлень та намірів, тобто всемогутність могла б бути конкретною людською можливістю» [5, с. 154], про що продовжує писати Х. Арндт в роботі «Становище людини». Тобто йдеться про владу (як певний умтрій, а не ієрархію), що є основною метою роботи держави, важливо розуміти, що влада передбачається не як механізм, що забезпечує існування цієї держави на примітивних політичних рівнях на кшталт тиранії, а що влада існує завдяки єдності, яку створюють люди на основі свого вольового акту кожного разу трудячись над ним, оскільки неможна забезпечити механізми влади раз і назавжди, керуючись певною схемою або алгоритмом. Кожного разу потрібно працювати над тим, щоб ця влада була, була наявною для того, щоби дотримувалися законів, щоби тримався баланс соціально-політичних сил, щоби стало підтримувалася єдність суспільства. Коли ми звертаємося до влади як до потенції, то ми завжди звертаємося до безумовності підтримки законів не на основі зовнішніх факторів, а на основі внутрішніх.

Це безумовність, яка передбачається мислячою істотою, тому що вона сама передбачає мислячу істоту як таку, що здатна припустити абсолют. Не існує ніякої безумовності поза простору свідомості. Щоб прожити своє життя, потрібно постійно створювати цей особистий простір на підставі волі. Умовно мисляча людина не бачить безумовності. Той, хто припускає безумовність, заздалегіж вже має бути безумовний, як її припускає (інакше не міг би її навіть припустити). Це те, що робить його мислячим до мислення. Безумовність – особиста неповторність можливості себе самого, бо інакше мене як себе самого можна замінити. Існує безумовність як формалізм, що допомагає людині завжди залишатися інакшою, мислячою, розумною та моральною і завдяки моральності переживати досконалі моменти неповторні моменти в своєму житті. На основі цієї самості людина починає мислити,

тобто на своїй особистій основі як людини. Це те, де людина може ставити себе на місце, що й визначає її значимість. Саме тут і криється свобода на рівні особистості, коли існує можливість дивитися на іншу людину так само, як на себе самого. Коли ти задіяний у просторі разом із нею, але кожен з вас вирізняється в реалізації особистісного досвіду. Коли ти існуєш не тільки для себе, але й водночас для кожного. Вахтанг Кебуладзе в своїй збірці есеїв «Чарунки долі» пише: «Людина може бути вільною і сильною лише разом з іншими людьми» [11 с. 148]

На думку Арендт, якщо мораль зводиться до дотримання встановлених законів, то відмовитися від неї досить легко. Тому вона не ставить за мету відкриття та дослідження загальних моральних законів, на відміну від багатьох інших філософів, які займалися цією темою. Важливішим є розуміння того, як люди здатні розрізняти правильні та неправильні вчинки без опори на заздалегідь задані закони та норми. Арендт вважає, що така здатність є здатністю судження, яку вона визначає як вміння підводити щось конкретне під загальне правило. Незважаючи на те, що в нацистській Німеччині не існувало загальних моральних правил, яких можна було б беззастережно дотримуватись, у людей залишалася внутрішня моральна орієнтація – здатність до судження. В своїй роботі «Айхман в Єрусалимі» вона про це пише так: «Raison d'état – слушно чи ні, залежно від контексту – до вищої необхідності, а державні злочини, вчинені в ім'я держави (що є цілковито злочинними в категоріях чинної правової системи країни, в якій вони скоюються), вважаються надзвичайними заходами, поступками вимогам Realpolitik, щоб зберегти владу і таким чином забезпечити континуїтет існуючого правового режиму в цілому. У нормальній політичній та правовій системі такі злочини скоюються як виняток з правила і не підлягають правовому покаранню (вони є gerichtsfrei (нім. – неправовий), як називає їх німецька правова теорія), бо коли йдеться про саме існування держави, жоден зовнішній політичний суб'єкт не може ані заперечувати права держави на існування, ані визначати, як його зберегти. Проте – як ми

могли дізнатись із історії єврейської політики у Третньому Райху – в державі, заснованій на злочинних принципах, складається прямо протилежна ситуація. Тепер незлочинна дія (така, як, наприклад, Гімлерів наказ наприкінці літа 1944р. припинити депортацію євреїв) стає поступкою необхідності, викликаною реальністю, у цьому разі – очевидною поразкою... Неадекватність правових категорій щодо злочинних фактів, котрі були предметом розгляду всіх цих судів, стає ще очевиднішою в поняттій «дій, учинений за наказами згори». [с 341, 342]

Третій Райх – приклад абсолютного панування державних законів та авторитету, де, якщо і існує мораль, то вона лише формальна та позбавлена змісту. Держслужбовці, подібні до Айхмана, не думають про реальний сенс законів, яких вони дотримуються у власних діях, за наслідки яких мали б відповідати. На їхню думку, їм байдуже, чим займатися – транспортуванням їжі чи євреїв, приречених на смерть. Ця відірваність від дійсності призводить до непоправних наслідків.

Масове знищення людей вперше набуло характеру цілеспрямованого та планомірного заходу без будь-якої утилітарної необхідності, яку на початку упакували в «вирішення єврейського питання». Це стало безпрецедентним злочином, який загрожував світовому порядку та людству загалом. Арендт підкреслює різницю між злочинами проти людства та злочинами проти людяності. Злочин проти людяності – це злочин проти сутності людини, тобто проти того, що робить людину людиною і що надає словам «людина» та «людство» їхні значення. Зрештою, злочинець стає злочинцем не тому, що він убив когось, а тому, що він порушив устрій людського суспільства, переступивши через «людське» у самому собі.

Проблема, яка виходить за межі правосуддя, у контексті участі в судовому процесі над Адольфом Айхманом, відповідальним за «остаточне вирішення єврейського питання» у нацистській Німеччині відсилає нас до зразка типового обивателя, респектабельного і законослухняного громадянина, але його головною рисою була відсутність власного мислення,

критичного погляду на те, що відбувається, і здатності виносити судження. Це призвело до того, що він робив свої злочини в умовах, коли він практично не міг розуміти, що вчиняє неправильно, хибно. Ця проблема настільки величезна, що вона поставила під сумнів саме існування прав людини, спричинивши правову кризу, оскільки наявної фактичної гарантії для прав людини не існує. Конституційний лад будь-якої держав, звісно, може гарантувати захист прав людини і гарантувати їй право на життя, на охорону здоров'я, відпочинок тощо, проте даний юридичний механізм не в змозі завжди захищати права людини, це певна ілюзія: якщо людина буде скривджена або вбита, тобто її права порушаться, де буде закон під час її понівечення? Закон може лише постфактум покарати злочинця, що й відбулося з Айхманом на судовому процесі, проте поза межами прав людини, прав людей, проти яких Айхман і його керівництво вчиняли злочини. Тому проблематика прав людини врешті-решт впирається в те, що права людини – це певне квазіутворення, яке не має чіткого підґрунтя і жодних гарантій, простіше кажучи – ілюзія, що підтвердив сам судовий процес.

Про права людини завжди судять постфактум, і відверто кажучи, лише людина несе відповідальність за свої права не в сенсі їхнього законодачого забезпечення, а в сенсі їхнього захисту. Коли буде скоюватися зло, все, що буде стояти на стороні людини, котра стає жертвою кривдника – це воля випадку (її особисте везіння) і трохи емоційних та фізичних реакцій. Закон в цей момент буде відсутнім в полі її екзистенції і проявиться лише тоді, коли кривдник постане перед судом, але це вже буде справа зовсім не про права людини.

Розділ 2.2. Тріумф банальності зла

Чезеоз байдужість до ближнього та загалом усього оточуючого світу, переступання через людяність Айхманом стає зрозумілішим. Якщо закон впливає не з державотворення та є непересічним стимулом поведінки, то

закон, яким керувався Айхман в своїх злочинах, це насправді механічний закон, предметний закон, ідеологічна ілюзія – задалегіть встановлена злочинцями норма у відповідність до своїх людожерських інтересів, а не на благоустрій держави та її громадян. Це не та система, яку він міг створювати та запускати, а система, в яку він вже вмикався як гвинтик. Це система, життєдіяльність, яку Айхман підтримував власним існуванням та дотриманням «закону» цієї системи, що робило його зовнішнім ідеологічним механізмом. Він відмовився від можливості вільно вчиняти та став заручником штучної повторюваності. Немає закону, якщо людина не докладає зусиль для його існування та для розуміння того, що таке закон, тому що людські речі завжди робляться наново. Айхман не здійснює закон на основі його розуміння, а лише автоматично відтворює те, що партія встановила як системну програму для населення. Він добровільно підпорядковується ідолам, що насаджують свою тиранію шляхом насильства, та починає це насильство продукувати самостійно, вважаючи, що він вчиняє на основі закону чинної влади. Для нього ця влада стає мірилом справедливості, що дозволяє йому відмовитися від відповідальності за власні вчинки. Проте важливо пам'ятати, що коли йдеться про владу нацистської Німеччини, перші її кроки були спрямовані на руйнування меж між приватним і публічним, а «Руйнація меж між сферою приватного та публічного призводить до найжахливіших форм тоталітаризму або корупції».

[5, с. 166]

Айхман є яскравим прикладом упредметненої людини, коли в нього відсутня самість. Його паралізована воля викоренила можливість бути самій собі законом. Він відокремлюється від реальності та робить себе об'єктом «нешасного збігу обставин», ще сильніше нарощує зло, і в цьому простежується його банальність – процес нашарування зла через його повсякденність. Людина як предмет робить вчинки не як людина, а вже по-новому. На цьому підґрунті упредметнена людина починає створювати те, що взагалі не має жодного стосунку до ситуації як такої. Вона може лише

доповнювати її якісним приростом зла, й замість того, щоб надати взагалі якусь оцінку своїм діям, буде виключно жаліти себе та шукати основу для своїх вчинків в повній ображеності на світ, підстав для якої насправді взагалі немає.

Айхман не просто блазень без підґрунтя особистісної основи, ким його вважала Арендт через його прожите життя. Все, що Айхман переживає – потяг до бірки, до бірки звання сс-сівця, до бірки GottlKubiger, до ярлику, яким він підміняв свою вбогість, використовував це партійне звання як індульгенцію. Не стало жодної різниці між Айхманом-партійним службовцем та Адольфом Айхманом як особистістю. Тому що всі, хто мав із ним певні робочі стосунки, підтверджували, що він ніколи не проявляв ініціативи та завжди намагався прикритися наказами. Відсутність глибинної свободи не дозволила йому прорватися до особистості. До індивіда – так, до особистості – ні. Тому що де особистість, там вчинки на основі раціональності та духовності.

Тому аудиторії суду було дуже складно ставитися до Адольфа Айхмана як до собі подібного, адже коли людина стикається зі звірствами, вона впадає в стан невіри або в те, що людина спроможна на такий вчинок, або в те, що будь-які методи покарання та перевиховання можуть на злочинця вплинути, тому що сама вона не знає, що з цим робити. Тому що це вже дано як факт, якого нічого не скасує та нічого не змінить. Ще важче судити це, оскільки коли відбувається зіткнення з нелюдом, людина не отримує справжнього вдоволення від покарання, тому що покарання не скасує наслідків. Покарання того, кого ми засуджуємо, не транслюється в нас, тобто воно не вдовольняє наші моральні принципи. Так само й з розкаянням, яке також не транслюється в нас, оскільки від покарання або розкаяння злочинця не приходять душевний спокій. Тобто покарання й прощення стають на один рівень моральної колізії, оскільки не можуть нас задовільнити. Єдине, чим людина може займатися в цей момент – ставити питання до світобудови, до держави, до того, що на її думку мало вплив на вчинки нелюда та не

розуміти, чому сталося щось, що допустило його існування. Саме те, що Кант називав радикальним злом, коли існують злочини, які неможливо ні покарати, ні пробачити. Сама Арендт вважала суд взагалі не дуже доцільним процесом, оскільки «справедливість, а не милосердя, підлягає осуду, і ніщо не викликає настільки радісну згоду публіки, як ідея, що ми не маємо права судити інших. Те, що вона дозволяє нам судити і навіть засуджувати, є притаманним цілим групам людей – що більших, то кращих – словом, чимось настільки загальним, що відмінності більше не можна помітити, а імена більше можна не називати...» [3, с. 347]

Весь процес над Айхманом, насправді ж не мав жодного сенсу, окрім юридичної проформи, оскільки всі його вчинки упредметнені. Тобто якщо покарання передбачає певне виховання злочинця, з Айхманом це виховання стало неможливість через те, що Айхман так і не усвідомив своєї провини, тому шанс змінитися для нього відпав. Немає кому розуміти, що насправді відбувається, коли вчинки упредметнені, ніхто не розуміє, чи вони мають значення, чи є нікчемними, оскільки упредметненість людини підмінює Ідею людини, і саме через це Айхман не зрозумів обвинувачень в свою адресу. Але який сенс шукати пояснення його злочинам задля того, щоб в решті-решт прийти до покарання, коли це не скасує самого злочину?

Ось ця колізія, яка нас ловить, коли ми беремо на себе зобов'язання судити Айхмана. Й ось чому ми не можемо винести йому вирок, виокремивши себе з бар'єрів кримінального кодексу тощо. Злочин – річ, яка ніколи не скасовується з людської біографії. Тобто якщо ти скоїв злочин – ти злочинець назавжди. Жодна в'язниця не здійснює свого призначення як місце перевиховання, оскільки вона не скасовує закарбованих у часі минулих подій. Але в'язниця продукує лише номінальний процес метаморфози людини. Людина не змінюється, але слідує за настроєм – коли настрої пригнічений, все, що їй залишається – адекватно себе поводити, щоб вийти раніше терміну, казати на суді те, що насправді не думаєш, маючи надію на спасіння. Це як існування поганого Бога, рабської свободи або часової

вічності. Поки людина собі щось забороняє, не може бути того, хто сам їй це заборонить. Тому що у кожної свідомої істоти є закон, на основі якого відбувається єдність світу, спільність його рис, що виокремлюються в нас, коли ми відчуваємо правильність або неправильність того, що відбувається ззовні.

Аналізуючи різні події та явища, що зумовили Х. Арндт до написання роботи про банальність зла на основі тоталітаризму з його колективною відповідальністю, для неї також важливо було враховувати об'єктивні передумови та причини, що дозволили їм статися. Вона вважала, що недостатньо просто знайти основного винного (наприклад Айхмана), зробивши символ всіх нацистських злочинів і звинуватити його у всіх провинах, що Айхман був лише одним із багатьох людей, яких варто було б притягнути до відповідальності й посадити поряд із Айхманом ним на лаву підсудних. Арндт стверджувала, що нацисти, засуджені на Нюрнберзькому процесі, а також Айхман, був лише верхівкою айсберга, і що існує тисячі, а можливо, і сотні тисяч «простих» людей, які були «просто виконавцями своєї роботи», дотримуючись інструкцій, статутів і при цьому не замислюючись про далекосяжні наслідки своїх дій, спокійно вбиваючи тисячі людей, навіть якщо не напругу. Це ті люди, що теж мають дружини, дітей, сусідів, вже звичайну роботу та інші речі, повністю розчинившись в побутовому житті після війни. (Навіть в 2023 році продовжують засуджувати наглядачів німецьких в'язниць часів Другої світової та наглядачів концтаборів, які більш ніж половину сторіччя прожили спокійне розмірене життя). Тому розуміння та осмислення історії є вкрай важливим аспектом для запобігання повторенню подібних жахів у майбутньому. Арндт вірила у необхідність розуміння того, які соціально-політичні чинники призводять до виникнення тоталітаризму та інших форм диктатури. Крім того, вона закликала суспільство до критичного сприйняття інформації а також до самокритики, що допоможе запобігти, на її погляд, повторенню помилок минулого. Тому навіть якщо закон новго порядку (що утворився після гітлерівської

Німеччини) і буде працювати вже не на користь злочинців, немає жодної гарантії, що ці злочинці будуть покарані. Проте закон – єдине утворення, яке має проти них працювати, і навіть якщо комусь пощастило уникнути відповідальності (як пощастило іншим злочинцям не опинитися на місці Айхмана), навіть якщо буде засуджений один із тисячі нелюдів, закон здійснюється в своїй суті, і на своїй основі повинен згуртовувати суспільство і давати йому певні уявлення про події блага або навпаки, які б підтримували життєвий дух суспільства і робили його цивілізованим.

Все спроможно гармонійно існувати пліч-о-пліч тому, що є закон, проте, наприклад, закон України, ніколи не повторить закон Польщі. Справа саме в універсальному законі, до якого буде тягнутися людина тому що буде тягнутися до єдності, а не тягнутися до закону якоїсь держави. Зазіхати на ці речі – запобігати тому, щоб людина тягнулася до закону т а до встановлення порядку навколо себе – вчиняти наперекір своєму існуванню. Тому важливо розуміти, що для Айхмана, для інших нелюдів, закону як єдності не існує, не існує універсального закону в них самих, який припускав би існування інших людей в їхній картині світу. Тому вони послуговуються насадженими законами злочинної держави, які по своїй суті законами не були, а були лише інструкцією зі знищення людей, бо взагалі не розуміють, що таке є закон. В них відсутня розуміти оживлення речей, які нас об'єднують, але по своїй суті є мертвими, тобто втілення цих внутрішніх законів в першу чергу, які робили б їхнє життя і життя оточуючих кращим. Тому що вони (ці нелюди) є мертвими по своїй суті – люди без душі в суспільстві мертвого Бога бачать, що якийсь Бог залишився, що він їх не карає.

Близькість між людьми зміщується внаслідок нерозуміння, що таке закон, тому відносини стають недалекими, примітивними, як дружба на фоні алкоголізму. Взаємодія відбувається через предмет актуальності (в данному випадку – це закони, на підставі яких скоювалися злочини проти людства), тому зникає різниця між справжньою людиною й людиною вдаваною, яка справді є мертвою маріонеткою життя. Сучасний політичний устрій починає

володіти формальною значимістю, що розуміють лише поодинокі прозрілі люди, яких занадто мало, щоб мати змогу одразу зупинити Айхмана та засудити його. А не можуть також через те, що кожна розправа є марною, а ж рівень помилювання таких злочинців просто дратує. В винесенні вироку таким нелюдям немає нічого раціонального, тільки тотальна ненависть і агресія, тому так складно розуміти, що кожен із присутніх та кожен із нас робив би, якщо б саме він на основі всього розуміння безглуздості вчинків, які набули такого страшного результату, мав вчиняти розправу над тим же Айхманом.

Тут вже зникає сенс результату, оскільки все, що зможе робити мисляча істота на підґрунті своїх сенсоутворюючих моральних засад – мучитися від існування таких, як Адольф Айхман. Не тому, що вона жадає об'єкт мук і ці самі муки, а тому, що знаходиться в ситуації, коли жодна з дій судового характеру, і не тільки законодавчо, не зможе відмінити всі ті жахливі вчинки, які призвели до такого морального потрясіння інших. І кажучи про моральне потрясіння, тут мається на увазі не побутовий шок або якесь банальне здивування, а жах, який потрібно в собі вмістити й прожити з ним усе життя.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Відповідальність і провина – це два різні поняття, які не слід змішувати. Провина є індивідуальною та стосується лише особистості, а не колективу. Для прикладу, у своїй роботі Арндт звертається, до рабства в демократичній Америці, де білі ліберали часто говорять про загальну провину. Арндт підкреслює, що це небезпечна нісенітниця, яке тільки збільшує конфлікт. Неприпустимо переносити провину всіх членів групи на народ, оскільки це несправедливо і не розв'язує проблему. Німці відповідають за дії нацистського режиму, але це не означає, що вина має бути поширена на всю націю. Кожна людина має нести особисту відповідальність за свої вчинки, і винні мають бути покарані. Відмінність між відповідальністю та провиною має бути зрозумілою, щоб забезпечити справедливе покарання за скоєні злочини.

Те, що людина стає частиною наявної системи, величезного механізму, де всі рішення приймає одна людина, як, наприклад, Гітлер у Німеччині, не

означає, що вона не несе особистої відповідальності. Людина як розсудлива (тою чи іншою мірою) істота, зобов'язана нести особисту відповідальність, оскільки без цього неможлива і сама людина. Вона не може вибирати обставини, в яких їй доводиться діяти, або умови, що склалися без її участі. Однак вона все ж таки несе відповідальність за справи, які вона скоїла, і за справи інших людей, на які просто дивилася.

Ці люди, які «просто виконують накази», також несуть відповідальність за те, що відбувається, і проблема полягає в тому, що хоч і були (не всі) знайдені та засуджені нелюди, неможливо серед них виділити якогось абсолютного винуватця або того, хто більше винний серед інших оскільки така провина є колективною. Але коли винні всі, то виходить, що ніхто не несе відповідальності. Навіть коли Гітлер помер і померли його найближчі «колеги», все одно залишилися ті, хто виконував їхні накази – виконавці «без обличчя», і загроза виникнення нового злодія таких масштабів, який міг би таких людей збирати навколо себе, все ще існує і продовжує існувати в сучасному суспільстві, оскільки проблема не тільки в «лідерові», від якого лунають переконливі речі, а й в тих, в кому ці речі відгукуються, і хто лише чекає на те, щоб зібратися навколо цього лідера. Таким людям абсолютно байдуже, хто ним буде та який політичний устрій він буде підтримувати: важливішим для них є процес, а не результат встановлення тієї чи іншої ідеології. В тій системі, де приймаються рішення на основі ідей вузького кола людей або навіть однієї, проте тієї, що має владу і певні якості, які забезпечують їй цю владу і слухняних людей, майже завжди відбувається тріумф божевільня, при чому такого, яке проявляє своє безумство не одразу. Інші громадяни в такому разі стають маріонетками, а не громадянами, і втрачають можливість брати участь у політичному процесі. Щоб уникнути повторення подібних подій у майбутньому, необхідно усвідомити причини історичних катастроф та проводити якусь історичну рефлексію. Тільки тоді ми зможемо вийти з кола повторюваності цієї дурної безкінечності політичних безумств, що оточують нас і понині, а також

спробувати запобігти (бо історична рефлексія цього зовсім не гарантує. Як писав Вольтер: «Історія ніколи не повторюються, проте люди завжди однакові») таким сценаріям у майбутньому. Чим більше вільних та свідомих громадян, які можуть і приймають участь у політичних рішеннях держави, які обережно і свідомо підходять навіть до примітивних політичних волевиявлень, тим більше шанс людства зберегти себе. Сама Арендт прагнула відродити грецьке розуміння політики, оскільки вона вважала, що чим більше вільних громадян, які беруть участь в обговоренні, рішенні та контролі, тим більше шансів на виживання.

Кожен уряд відповідає за рішення своїх попередників, а кожен народ відповідає за своє минуле. Це називається колективною відповідальністю. Колективна відповідальність пов'язана насамперед із проблемами політичного характеру. На відміну від особистої відповідальності, яка має моральний характер, людина несе опосередковану колективну відповідальність через те, що вона існує у суспільстві та постійно взаємодіє з іншими людьми. Жодні моральні норми не знімуть з нас колективну відповідальність. Позбавлення політичної чи колективної відповідальності можливе лише через повну ізоляцію від суспільства або через абсолютне особисте протистояння колективу, який зумовлює нас до підтримки своїх ідей, політичного устрою тощо.

ВИСНОВКИ

Для того, щоб мати змогу детальніше підійти до проблематики ресентименту, зла у вигляді його банальності, до моральних аспектів цього дослідження, в першому розділі був розглянутий ресентимент як до ключовий відправний пункт. Було б неможливо розглядати ані ситуацію людини ресентиментного мислення, ані ситуацію Адольфа Айхмана, оскільки це все взаємодіє і доповнює одне одного.

Адольф Айхман проявив себе як певний механізм, що виокремив з-поміж інших тих, в кому теплилося коріння жаги справедливості. Його ситуація надала змогу проявитися людям ресентиментного мислення, тому вони пішли на його процес аби слідкувати за Айхманом. Нелюд не тільки намагався втекти від відповідальності, вдаючи, що він не зрозумів, в чому саме його провина (оскільки з рамок судового процесу зрозуміло, скільки

разів він вдавався до каяття та перекладав провину, аби бути помилуваним), а ще й своєю пасивною позицією провокував людей ресентиментного мислення до схожого нелюдського стану, коли Айхман, розцінювавшийся як ворог, причому дійсно справжній ворог, оскільки скоював злочини проти людства, сидів перед ними, і щось потрібно було цьому ворогу сказати. Кожна людина, окрім ідеологічних послідовників нацистської Німеччини, визнали Адольфа Айхмана винним у злочинах проти людства. Проте ті відчуття, які він в них засіяв, штовхнули людей у пастку банальності зла: звісно, що його судили, проте оскільки Адольф Айхман в цій ситуації являвся нелюдом, а судити його почали люди, то саме вони піддалися метаморфозі ресентименту: почавши судити його як люди, вони винесли йому заключний вирок вже як нелюди, оскільки ніхто з них не в змозі пробачити Айхмана, оскільки його покарання не повернуло б жертв терору, оскільки через бажання помсти Айхман викликав нищі й злісні відчуття щодо нього та бажання вчинити так само. В кінцевому рахунку з Айхманом вчинили так само – винесли в якості вироку смертну кару. І це нормально, так само нормально, як вбивати вбивцю, проте з іншої сторони це є абсолютним божевіллям, оскільки обоє знаходяться в нелюдському стані. Те саме стосується прощення, коли пробачити таку людину потребує іноді таких зусиль, яких природньо в постраждалого не буде, проте їх і не має бути.

Проблематика суду над Айхманом виводить на рівень здивування, коли доводиться переступати через особисті кордони, щоб зрозуміти, де є та точка для відновлення людини в людині шляхом таких моральних перипетій. Порушуючи подібні запитання, або більше – відносячи себе до рівня тих, хто виносить вирок нелюдам, ми не просто торкаємося політичної справи 20 сторіччя як уособлення всієї колізії моральних засад, на яких ґрунтується це дослідження. Її цінність, якщо можна так назвати, дозволяє викривати досвід здивування, коли ми все-таки добираємося до того, чому зло банальне та пов'язане із втечею від реальності. Що дає не тільки змогу відмовитися від реальності, а й надалі здійснювати вчинки на основі текстуалізації зла, його

повторюваності, приймати зло просто тому, що воно все одно є й буде, тому з ним немає сенсу боротися.

Айхман вчинив так, як вчинила б кожна безвідповідальна людина, проте саме його вчинки на основі безвідповідальності привели до загибелі тисяч євреїв. Обрав не те місце, де він має бути, а те, де йому бути комфортно. Для нього не було сенсу в моральній оцінці наказів, які йому віддавалися, він не розумів свого обов'язку взагалі боротися з тими явищами, що несуть зло, тож просто вступив із ним у перемовини та в решті-решт став на його сторону. Помилково здається, що не піддатися злу дуже просто, коли існує стільки можливостей його угледіти та відрізнити, але насправді дуже важко пом'якшити серце та пройти повз нього, не піддатися гріху та не вступити в перемовини зі злом, сподіваючись, що це принесе якийсь результат. Айхман перестав відкидати тінь, тому що сам перетворився на тінь, вражену вірусом байдужості.

Звісно, дуже просто роздумувати про потенційний героїзм, який міг спіткати Айхмана через трохи інакший перебіг обставин, але ж він таки не спіткав. Тому Айхмана неможна замінити або промислити йому іншу долю, такими марними розмислами намагаючись відшукати щось хороше в ньому на противагу його злочинам. Це як думки, котрі іноді відвідують нас якимись сумними вечорами «аби я тоді вчинив інакше, життя було б іншим». Так не сталося, оскільки неможливо бути тим, ким ти є, бо час вже нас визначив, як і визначив Адольфа Айхмана. Це безальтернативна річ.

На жаль, досвід Айхмана також не можна скасувати або замінити, але це надає можливість існуванню безкінечної цінності нагадування, що відбувається, коли людина впадає в зневіру та починає робити вчинки, спираючись на стереотипи. Це нагадування того, що неможна робити вигляд, що зла не існує, коли прямо перед тобою руйнується закон, інакше можливо все. Це нагадування, що не варто уникати розуміння темної сторони речей, начебто її не існує також.

Зло не має кордонів та все, що вміє робити – нищити обмеження. В свою чергу, воно не вміє ці обмеження виставляти. Не може вмістити в себе добро, але єдиним способом його існування є поглинання цього самого добра, його закріпачення, підпорядкування. Зло має постійно жертви добро, тому що воно емпіричне, й всемпірії, є вчинками зла.

Роль людини – контролювати та вже самостійно підпорядковувати його, в жодному разі не черпати вчинки з емпірії, зі зла, не забуватися в повсякденності. Не піддаватися на пастки, які розставлені байдужістю, аби була можливість оступитися в ресентимент. Людина має не вигадувати собі ворогів, а жити так, щоб ці вороги не могли втягнути її в свою буденність і повернути до незворотнього нелюдського стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають / Д. Аджемоглу, Д. Робінсон. – Київ: Наш формат, 2017. – 440 с.
2. Арістотель. Нікомахова етика / Арістотель. – Київ: АКВІЛОН-ПЛЮС, 2002. – 480с.
3. Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Ханна Арендт. – Київ: Дух і літера, 2021. – 376 с.
4. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Ханна Арендт. – Київ: Дух і літера, 2005. – 584 с.
5. Арендт Х. Становище людини / Ханна Арендт. – Львів: Літопис, 1999. – 254 с.

6. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Жан Бодріяр. – Київ: Видавництво Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2004. – 230 с.
7. Бубер М. Я і ти. Шлях людини за хасидським вченням / Мартін Бубер. – Київ: Дух і літера, 2012. – 272 с.
8. Вальденфельс Б. Топографія Чужого / Бернгард Вальденфельс. – Київ: ППС-2002, 2004. – 206 с.
9. Дельоз Ж. Ніцше і філософія / Жіль Дельоз. – Київ: Астролябія. – 348 с.
10. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Рене Декарт. – Київ: Юніверс, 2000. – 304 с.
11. Кебуладзе В. Чарунки долі / Вахтанг Кебуладзе. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. – 160 с.
12. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення / Тарас Лютий. – Київ: Темпора, 2017. – 978 с.
13. Макінтайр Е. Після чесноти: Дослідження теорії моралі / Елесдеа Макінтайр. – Київ: Дух і літера, 2002. – 436 с.
14. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття / Морес Мерло-Понті. – Київ: Український центр духовної культури, 2001. – 552 с.
15. Ніцше Ф. Мстива отрута. Ріст невдоволення / Фрідріх Ніцше. – Київ: Видавництво Жупанського, 2015. – 224 с.
16. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі / Фрідріх Ніцше. – Львів: Літопис, 2002. – 320 с.
17. Ніцше Ф. Ранкова зоря. Думки про моральні передсуди. – К.: Темпора, 2018.
18. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади / Фрідріх Ніцше..
19. Принц А. Ханна Арендт або любов до світу / Алоїз Принц. – Київ: Темпора, 2016. – 342 с.
20. Сіна І. Книга спасіння. Логіка, фізика, метафізика / Ібн Сіна. – Київ: Темпора, 2020. – 592 с.

21. Северино Е. Сутність нігілізму / Емануеле Северино. – Київ: Темпора, 2020. – 688 с.
22. Слотердаjk П. Критика цинічного розуму / Петер Слотердаjk. – Київ: Тандем, 2002. – 544 с.
23. Сьоран Е. Допінг духу / Еміль Сьоран. – Київ: Грані-т, 2011. – 182 с. – (De profundis).
24. Тейлор Ч. Джерела себе / Чарльз Тейлор. – Київ: Дух і літера, 2005. – 696 с.
25. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Френсіс Фукуяма. – Київ: Наш формат, 2020. – 192 с.
26. Шаап С. Мстива отрута. Ріст невдоволення / Сібе Шаап. – Київ: Видавництво Жупанського, 2015. – 224 с.
27. Шаап С. Нездатність забувати / Сібе Шаап. – Київ: Видавництво Жупанського, 2009. – 294 с.
28. Шаап С. Прощання із всемогутнім. Переоцінка етичного життя / Сібе Шаап. – Київ: Видавництво Жупанського, 2012. – 294 с.
29. Шелер М. Ресентимент у будові моралей / пер. з нім. Вахтанг Кебуладзе. – рукопис.
30. Ясперс К. Психологія світоглядів / Карл Ясперс. – Київ: Юніверс, 2009. – 464 с.
31. Baudrillard J. The System of Objects / Jean Baudrillard. - New York: Verso, 1996. – 205 p.
32. Baudrillard J. La transparence du mal / Jean Baudrillard. – Paris: Gallimard, 1990. – 179 p.
33. Certeau M. L'invention du quotidien / Michel de Certeau. – Paris: Union Générale d'Éditions, 1980. – 324 p.
34. Cioran E. Sur les cimes du désespoir / Emil Michel Cioran. – Paris: Le livre de poche, 1991. – 126 p.
35. Cioran E. Histoire et utopie / Emil Michel Cioran. – Paris: Gallimard, 1960. – 194 p.

36. Camus A. Oeuvres / Albert Camus.. – 1536 – p.
37. Durkheim E. Moral education / Emile Durkheim. – New York: Free press, 1973. – 288 c.
38. Foucault M. Les Mots et les Choses / Michel Foucault., 1966. - 407 – p.
39. Jaspers K. Philosophical faith and revelation / Karl Jaspers. – New York: HarperRow Publishers, 1967. – 368 c.
40. Heidegger M. Being and time / Martin Heidegger. – Oxford: Blackwell, 2001. – 589 p.
41. Heidegger M. The fundamental concepts of metaphysics / Martin Heidegger. - Bloomington: Indiana University Press, 1995. – 399 p.
42. Kierkegaard S. Fear and Trembling / Soren Kierkegaard. – Princeton: Princeton university press, 1982. – 462 p.
43. Lorenz K. On Agression / Konrad Lorenz. – Munich: Routledge classics, 2002. – 321 p.
44. Valery P. Aesthetics / Paul Valery. – New York: Pantheon books, 1964. – 307 c.
45. Von-Franz M. Shadow and Evil in Fairy Tales / Marie-Louise von-Franz. - Boulder: Shambhala, 1995. – 352 – p.
46. Zimmerman A. The routledge handbook of moral epistemology / A. Zimmerman, K. Jones, M. Timmons. – New York: Routledge, 2019. – 562 c.
47. Spencer H. The data of ethics [Электронный ресурс] / Herbert Spencer. – 1879. – Режим доступа до ресурсу: https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/331/0622_Bk.pdf.